

Rumeli

RUMELİ İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

مجلة روم اهل للبحوث الإسلامية | Rumeli Journal of Islamic Studies

ISSN :2564 -7903 Yıl/Year :3 - Sonbahar /Spring 2020 - Sayı / Issue :6

TRAKYA
ÜNİVERSİTELER BİRLİĞİ
İLAHİYAT FAKÜLTELERİ

RUMELİ

İslâm Araştırmaları Dergisi

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية / Journal of Islamic Studies

Yıl / Year: 3 – Sonbahar / Spring 2020 – Sayı / Issue: 6

ISSN: 2564-7903

Dergimizin Tarandığı Veritabanı ve İndeksler:

Araştırma Makaleleri / Articles

RAV YOSEF ben EFRAİM KARO: OSMANLI EDİRNE’SİNDE BİR YAHUDİ DİN BİLGİNİ

Halim Işık*

Geliş Tarihi: 05 Temmuz 2020

Kabul Tarihi: 19 Eylül 2020

Öz:

Serhad, pâyitaht, Osmanlı, Selimiye, Balkanlar, Trakya, Rumeli isimleri ile anılan Edirne vilâyeti, Ege denizi, Bulgaristan, Yunanistan, Tekirdağ, Kırklareli, Çanakkale illeriyle çevrili coğrafyası, jeopolitik ve stratejik konumu yanında dinlerin tarihinde, barındırdığı azınlık kültürlerine ev sahibi özelliği ile çok yönlü karakter taşımaktadır.

Makalemizde ele aldığımız konu, döneminde İstanbul ve Bursa ile Osmanlı vilâyet tarihinin en önemli şehirlerinden biri olmuş kimliğini bütün safhalarında kültür, ilim, dinler ve sanat merkezi olma vasfıyla yansıtmış, bunu sadece İslâm adına değil İspanya ve Portekiz’den sürgün edilmiş Yahudilere de yaşatmış Edirne’nin, bu kültür havzasında önemli yeri olan Yahudi din âlimi Yosef ben Efraim Karo’nun Edirne’deki hâtıraları ve eseri üzerine olmaktadır.

Bizans dönemi ve Sultan II. Bayezid’in hükümdarlığı zamanında Edirne’ye yerleşen, ticaret faaliyetleri ile zenginleşen ve şehir hayatına dâhil olan Yahudiler, Osmanlı Devleti’nin diğer azınlıklara tanıdığı haklara sahip olmuşlardır. Öyle ki Yahudiler kendi ibadetlerini özgürce yapabilmiş, kutsal kitap araştırmaları ve helâl gıda çalışmalarında bulunmuş ve ayrıca on dört havra inşa etmişlerdir.

Yahudi din âlimi Yosef Karo, Osmanlıların yükselme devri olan XVI. asırda bu Devlete sığınıp yeni başlangıçlar için fırsatlar yakalayan Yahudiler adına “altın çağ”ın en önemli figürlerinden biri olarak bilinir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Yahudilik, Edirne, Yosef Karo, Sürgün, İspanya.

RABBI YOSEF ben EFRAİM KARO: A RABBI JEWISH IN OTTOMAN EDİRNE

Abstract:

Edirne province which is also mentioned in history by other names such as “the borderline, the capital, Ottoman, Selimiye, Balkans, Thrace and Rumeli” has a geopolitical and strategic position with its geography surrounded by Aegean Sea, Bulgaria, Greece, Tekirdağ, Kırklareli and Çanakkale. From the standpoint of History of Religions, it has a multidirectional character with the attribute of being a host to minority cultures.

In this respect, Edirne had become one of the most important provinces with Istanbul and Bursa during the Ottoman period. Edirne, which was a center of culture, science, religions and arts, had not only provided these opportunities to its Muslim population but also to the Jews settled there after their expulsion from Spain and Portugal.

The first settlement dates of the Jews in Edirne go back to the times of Byzantine Empire, and their number increased in the city with the incoming exiles during the reign of Bayezid II. When

* Dr. Öğrt. Üyesi, Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ha99-isik@hotmail.com, Orcid Id: 0000-0002-5938-2563.

İntihal: Bu makale “iThenticate” intihal tarama programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Atf / Citation: Işık, Halim. “Rav Yosef Ben Efraim Karo: Osmanlı Edirne’inde Bir Yahudi Din Bilgini”. Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi / 6 (Ekim 2020): 43-66.

the Jews settled there, they became involved in the activities of the city with their trade and wealth and benefited luxuriantly from the freedom of religion which the Ottoman Empire had provided for them and for the other minorities. In Edirne, they had built fourteen synagogues and worshiped in them freely and performed without concern the religious rituals like the study of the sacred books and the consumption of kosher food.

Our article is about Edirne memoirs of Rabbi Yosef ben Efraim Caro who had an important place in the culture of this city during his lifetime. The Jewish religious scholar Yosef Karo was known by the Jews invited to the Ottoman Empire in the XVI. century as one of the most important figures of the golden age of this community.

Key Words: History of Religions, Jewish, Edirne, Joseph Caro, Deportation, Spain.

Giriş: Edirne Tarihine Kısa Bir Bakış

Coğrafi olarak Balkan yarımadasının Trakya bölgesinde Tunca ile Arda nehirlerinin Meriç'e ulaştığı noktanın yakınında yer alan Edirne şehri denizden yükseklik yönüyle şehrin hemen ortasında bulunan Selimiye Camii'nin bulunduğu kesimde 75 m. yüksekliğe sahiptir. Bu yükseklik şehrin doğusunda daha da artarak 95-100 metreyi aşmaktadır. Anadolu'yu Avrupa'ya bağlayan anayol üzerinde yer alması buraya eski çağlardan beri büyük önem kazandırmışken asıl gelişmesini Osmanlı hâkimiyeti döneminde göstermiş, XIX. asırdan itibaren uğradığı işgallerin ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin bir hudut şehri olması daha fazla gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir.¹

Edirne şehrinin en arkaik kuruluş havzası ve bânileri ile ilgili bilgiler kesin derinliğiyle bilinmiyor olmanın yanında Yunan tarihçilerinin bu tarihi Agamemnon² ile başlatmaları, Yunanlıların buraya hiçbir zaman gelmedikleri realitesinden hareketle doğru değildir.³

Edirne için bir ön tarih diyebileceğimiz bilgi adına şehrin bulunduğu yerde Trak kabilelerinden birinin açık bir şehir veya pazar yeri kurduğu, sonradan buranın Makedonyalılar veya Romalılar tarafından genişletildiği genellikle kabul edilen bir tarih kültürüdür. Bu sahadaki en eski şehir Trak kabilelerinden Odrysler tarafından Meriç'in Tunca ile birleştiği yerde kurulmuştur. Makedonyalılar burayı Orestler'in bir kolonisi haline getirmişler, şehre Orestia,⁴ varoşlarına da Gonnoi ismini vermişlerdir. II. asırda Roma İmparatoru Hadrianus (ikt., 117-138) tarafından yeniden kurulunca şehir, onun adına dayanarak *Hadrianopolis* ismini aldı. Bu ad yaygınlık kazanmakla birlikte Orestia veya Orestias adları da unutulmamış, öyle ki geç Bizans kaynaklarında dahi kullanılmıştır. İslâm kaynaklarında ise Hadrianopolis'den türetme "Edrenos, Edrenaboi" imlâsıyla yazıldığı gibi I. Murad Hüdavendigâr (ikt., 1360-1389)

¹ Mustafa Tayyib Gökbilgin, "Edirne (Edirne md. içinde)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 425.

² Yunan efsanelerinden bir figür olan Agamemnon, Herodotos'un *Herodot Tarihi* adlı eserinde [Spartalılar, düşmanı yenmek için hangi tanrıların gönlünü etmeliyiz?" diye sordular. Pythia onlara Agamemnon oğlu Orestes'in kemiklerini Sparta'ya getirmelerini buyurdu. Ama onlar mezarı bulamadılar ve tanrıçaya yeniden adam gönderip nerede medfun olduğunu sordular.] sözleriyle yer almaktadır. Herodotos, *Herodot Tarihi*, trc. Müntekim Ökmen, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1991), Birinci kitap, 67.

³ Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, (İstanbul: Resimli Ay Matbaası T.L. Şirketi, 1939), 7-8.

⁴ Günümüzde Yunanistan'ın Türkiye sınırına yakın bir noktada, Orestia'da (**Ορεστιάδα**) adlı bir kazânın varlığı bu ismin kullanım alanının yoğunluğunu hatırlatmaktadır. Bugün büyük çoğunluk tarafından Kumçiftliği olarak bilinen ancak Yunanlıların Türkçe konuşan Gagavuzların yer isimlerini dahi Yunanlılaştırdıklarına delil taşıyan Orestia'da kazası çevresindeki köylerde yaşayanlardan bir kısmı Gagavuz Türkleridir. Daha geniş bilgi için bkz. Turgay Cin, "Milletlerarası İlişkilerde Yunanlılaştırma Faaliyetlerine (Asimilasyona) İlişkin İki Örnek: Kalaşlar ve Gagavuzlar", *Karadeniz Araştırmaları* Sayı 25, (Bahar 2010): 21, 35.

zamanında “Edrene; ادرنه” telâffuzu ile benimsenmiş, uzun süre bu şekilde kullanıldıktan sonra muhtemelen XVIII. asırdan itibaren “Edirne” olarak söylenmeye başlanmıştır.⁵

Edirne'nin de içinde bulunduğu bölgenin tarih öncesi ve ilk tarih devirleri hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte Yunanistan'da yerleşik Ahaylar veya Akalar'ın yayılma devri olan MÖ. 1400-1200 yıllarında bölgeye Aka medeniyetinin nüfuz ettiği ve bu medeniyetten alınmış bazı unsurların burada yüzyıllarca yaşamış olduğu söylenebilir. Bu kavimlerden sonra sahil mıntıklarında kurulmuş olan Yunan koloni şehirleri ile kültürel ve ekonomik münasebetlerde bulunmakla birlikte Yunan kültürünü pek benimseyememişler, şehir devletleri (*polis*) kuramamışlardır. Trakya, Pers Kralı I. Dareios'un hâkimiyeti altına girmiş, bu devletin yıkılmasından sonra Odryslar tarafından kurulan ve zaman zaman sınırlarını Meriç mansıbından,⁶ başşehri muhtemelen Kypsela (İpsala) olan Odessos-Varna'ya kadar genişleten büyük bir devletin sınırları içinde kalmıştır (MÖ. V. asır ortaları). Bu devlet büyük bir varlık gösterememesi sonucu MÖ. V. asırda parçalanmaya başlamış ve nihayet büyük bir Balkan devleti kurma siyaseti hedefleyen Makedonya Kralı II. Filip tarafından buraya ilhak olunmuştur. Devam eden dönemde Galatlar veya Keltler'in geniş çaplı fakat geçici istilâsına maruz kalan Trakya, Roma İmparatorluğu'nun nüfuzu altına girmiştir.⁷

Romalılar Trakya üzerindeki bu hâkimiyetini burada bir takım krallıklar veya prenslikler kurmak ya da var olan bazıları himaye etmek suretiyle güçlendirmek ve devam ettirmek politikası izlediler. Nitekim merkezi Bizye (Vize) olmak üzere oluşan Doğu Trakya Krallığı'nı daimî desteklediler ve bu devleti Trakya'nın bekçisi haline getirdiler. Fakat hür yaşamaya alışmış olan Traklar, krallarının Roma'nın sadık bir kulu hale getirilmesiyle Krallığa karşı birçok kez isyan etmişlerdir. Bu isyanlar sonunda bütün Trakya, İmparator Claudius döneminde (MS. 44-46) bir Roma eyaleti (Provincia Thracia) haline getirilerek sınırlara dâhil edilip imparatora ait kılınmıştır. Başlangıçta “atlılar” sınıfından seçilen valiler (procurator) tarafından idare edilirken İmparator Traianus devrinde merkezi Perinthus (Marmara Ereğlisi) olan bir eyalet haline getirilmiştir. 123-124 yıllarında uzun seyahatleri esnasında Trakya'yı da ziyaret eden İmparator Hadrianus, çok isabetli bir görüşle stratejik bakımdan önemli bir noktada bulunan Orestia-s kasabasına şehir statüsü ve İlkçağ tarihinde daima bu adla anılmak üzere kendi ismini (Hadrianus) verilmiştir.⁸

İmparatorluğunun farklı bölgelerine seyahatler düzenlemiş ve bu seyahatleri sırasında geçtiği bölgelerde büyük imar faaliyetleri başlatmış olan Hadrianus'un doğuya da iki seyahat gerçekleştirdiği bilinmektedir. Bu seyahatlerinden ilkinin M.S. 123-124 tarihlerinde gerçekleştirmiş olan Hadrianus⁹ Trakya'dan Anadolu'ya geçmiştir. Bu seyahati boyunca o döneme kadar Uskudama,¹⁰ Odrysia veya Orestias olarak bilinen kentte büyük bir sur inşa

⁵ Gökbilgin, “Edirne (Edirne md. içinde)”, 10: 425.

⁶ Mansıb [منصب] Osmanlı Devleti bürokrasisi terminolojisinde “ileri gelen devlet hizmeti, memuriyet, mercî, câh” anlamlarında kullanılmaktadır. Mehmet Zeki Pakalın, “mansıb”, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1946), 2, 406.

⁷ Arif Müfid Mansel, “İlkçağda Edirne”, *Edirne-Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, (Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1993), 22-23.

⁸ Mansel, “İlkçağda Edirne”, 23.

⁹ İmparator Hadrianus Roma imparatorlarının 14.sü (117-138) olup 21 yıl imparatorluk tahtında kalmıştır. Yakın dönem selef imparatorlardan birisi Neron'dur (MS. 54-68).

¹⁰ *Uskudama* köyü günümüzde Türkler arasında Üsküdar adıyla anılmakta, bir kaynaktan şu ifadelerle geçmektedir: “Uzunluğu 269 km. olan Türkiye-Bulgaristan sınırına 10 km. mesafede Tunca nehri talvegini (talveg; akarsu yatağının en derin noktalarını birleştiren çizgi) takip ederek güneye doğru ilerler. Çömlekköy'ün batısında Tunca'yı terk eder, evvela 20 km. kadar batıya, Bulgaristan'da kalan Üsküdar köyü yakınlarından itibaren de güneye döner. Doğanca Köyünü Türkiye'de bırakarak Meriç nehrine ulaşır. Burada, Türkiye-Yunanistan-

ettirmiş, önemli bir Roma ordugâhına (*castrum*)¹¹ dönüştürülen kentin adı da Hadrianopolis olarak değiştirilmiştir. Hadrianus'un kenti bir surla çevirerek *castrum* hâline dönüştürdüğünü antik kaynaklardan ve Bizans kaynaklarından öğrenmekteyiz. Kareye yakın bir plana sahip olan Edirne Kalesi'nin dört köşesinde dört yuvarlak muazzam bir kule, aralarında dört köşeli on ikişer daha ufak kule ile dokuz kadar kapı sıralanıyor ve surların önünde de bir hendek bulunuyordu. Kale, Bizans döneminde büyük ölçüde ilâve ve tamirler görmüştür.¹²

Edirne, bünyesinde eskiçağlardan bu güne farklı sosyo-kültürel yapılara sahip toplumların yaşamasını ve çeşitli medeniyetlerin oluşumu ve gelişimini sağlamış bir şehirdir.¹³ Çekirdeğinin oluşmasını temin etmiş ve kente adını vermiş olan Hadrianus'un buraya kazandırdığı en önemli yapı Tunca Nehri kıyısında kurulan kale olmuştur. Yaklaşık 360.000 m² lik bir alanı kaplayan bu kale XIX. yüzyıla kadar ayakta kalmıştır. *Castrum* (Ar. القلعة 'el-kal'a', Batı'da, İt. Cittadella kökenli, İsp. Catillo)¹⁴ niteliğindeki kalenin dokuz adet kapısı olduğu ve köşelerinde de birer silindirik kulenin yer aldığı ileri sürülmektedir.¹⁵

2. İspanya ve Portekiz'den Başlayan Yahudi Diasporası¹⁶

Her ilmî çalışmanın, araştırmacısına ve okuruna öğrettiği yeni bilgiler üzerinden yenilenmiş ufuklar açan öğretici fonksiyonunun bu çalışma vesilesi ile de gerçekleşmiş bir görüntü verdiğine inanmaktayız.

Makalemizde ele aldığımız Yosef Karo'nun da İspanya'dan göç etmek zorunda kalan bir Yahudi bilgini olduğundan Yahudiler'in Avrupa'dan tehcirlerine kısaca değinmemiz faydalı olacaktır.

Yüzlerce yıl önce Filistin'den sürgün ile dünyanın dört bir yanına dağılan Yahudilerden Müslüman ülkelere yerleşip hayatlarına devam edenler hoşgörülü bir yaşama, din ve inanç özgürlüğüne sahipken, Avrupa'da yaşayan Yahudiler Kıta ülkelerinin Hıristiyanlığı seçmesiyle baskıya maruz kalmışlardır. Ortaçağ'da özellikle Batı Avrupa'da görülen Yahudi düşmanlığı sonucunda Yahudiler, 1290'da İngiltere'den, 1392'de Fransa'dan, 1492'de İspanya'dan ve 1497'de Portekiz'den tehciire maruz bırakılmışlar, bazı Yahudiler inançlarını gizlemek zorunda kalarak Hıristiyanlığı benimsemiş gibi davranmışlardır. XV. yüzyıl sonlarında İspanya'da öldürülen Yahudilerin sayısı 100.000'i bulmuş, yurtlarından kovulan Yahudilerin bir kısmı

Bulgaristan sınırlarının birleştiği noktaya varılmış olur." Necmi İnal, *Türkiye Cumhuriyeti Trakya Kara Sınırları* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007), 14.

¹¹ Lâtince asıllı kelime, 'kökünden koparmak, kazımak' anlamında 'stratejik bir yeri, bir geçidi korumak amacıyla inşa edilen askerî yapı' olarak tanımlanırken, benzer mekânlar olan hisar, sur ve tabya ile komşu anlamlar taşıyan bir yerleşim yeridir. Semavi Eyice, "Kale", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24: 234, 237.

¹² Hasan Karakaya, "Edirne (Hadrianopolis) Kalesi 2008 Yılı Kurtarma Kazıları", *18. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Yayına Hazırlayan Haydar Dönmez, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2010), 105-106.

¹³ Beste Karakaya Aytin-Deniz Gözde Ertin-Murat Özyavuz, "Kent Kimliğinin Edirne Kaleiçi Yerleşim Alanı Özelinde Değerlendirilmesi", *4. Uluslararası Kentsel ve Çevresel Sorunlar ve Politikalar Kongresi*, (20-22 Ekim 2016): 86.

¹⁴ *Le Petit Larousse (PL)*, "castrum", Larousse, Paris 1999, s. 185.

¹⁵ Beste Karakaya Aytin-Deniz Gözde Ertin-Murat Özyavuz, "Kent Kimliğinin Edirne Kaleiçi Yerleşim Alanı Özelinde Değerlendirilmesi", *4. Uluslararası Kentsel ve Çevresel Sorunlar ve Politikalar Kongresi*, (İstanbul 20-22 Ekim 2016), 86.

¹⁶ Diaspora terimi, 'dağılma, ayrılma, tehcir' anlamlarında Grekçe *dispersion* kelimesinden türetilmiş, bir milletin/halkın dünyanın değişik yerlerine dağılan mensuplarının, kökleri ve idealleriyle, terk etmek zorunda kaldıkları asıl vatanlarına ait değerleri muhafaza ederek sürdükleri hayat biçimine verilen isimdir. *PL*. "diaspora", 332.

Hollanda'ya iltica ederken büyük bir kısmı Osmanlı'ya göç etmiştir. Almanya'dan kovulanlar ise Polonya'ya sığınmak zorunda kalmışlardır.¹⁷

İspanya ve Portekiz'den tehcîr edilen Yahudiler dışında “zorlanan/zorlanmış olanlar” anlamında “anusîm”¹⁸ denilen, “dış görünüşte Hıristiyanlığı veya başka bir dini uygular gibi görünmekle birlikte kalben Yahudi kalan ve mümkün olduğunca dinine göre yaşayan kişi” olarak tanımlanan Yahudiler'in, Aragon ve Kastilya Krallıkları'nın birleşmelerinden sonra gördükleri zulümler bu sürecin en önemli figürlerinden birini teşkil etmektedir. İspanya'ya Romalılar devrinde yerleşmeye başlayan Yahudiler VIII. asırda bu ülkenin Müslümanlar tarafından fethi ile birlikte kültürel bir gelişme sağlamış, aralarından Kurtuba/Córdoba doğumlu Mûsa bin Meymûn'un da (İbr., Rav Moşeh ben Meymon; 1135-1204) bulunduğu bilim adamı ve edebiyatçılar yetişmiştir.¹⁹

Yahudi tarihinin en önemli gelişmelerinden biri olan, Yahudi yazar Kriwaczek'in (Viyana-1937) “Bu doğrultuda bazıları Batı Avrupa'da Almanya, Hollanda, Fransa, İtalya ve İngiltere'ye gitmeye karar vermişti. Buraları onların bilinçaltında bile yasakladığı bir ülkedydi. 1492 sürgününü hiç unutmuyorlardı. Yahudiler İspanya'da 1868'de yaşanan köklü reforma kadar bu ülkeye adımlarını atmamışlardı. Annem kırk yıl önce tatil için gidecek bir yer ararken turistlerin akın ettiği İspanya sahillerini teklif ettiğimde istemediğini belirtmek adına kaşlarını kaldırmıştı. Aslında birçok Yahudi göçmen Avrupa'da bir yere gitmek istemiyordu. Daha çok, huzur bulacakları Güney Afrika, Avustralya, Karaibler ve büyük çoğunluğu Amerika'yı tercih ediyordu. Ancak hiç biri istediği yere gidemedi. Yanlış prosedürler yüzünden kabul edilmedikleri için kendilerini Buenos Aires veya Cardiff'de buldular. Sonuçta büyük bir nüfus Amerika'ya göç etti.” sözleriyle anlatılan İspanya sürgünü Yahudi tarihinin en önemli travmalarından birini teşkil etmektedir.²⁰

Yahudilerin İspanya'dan bu sürgün tarihini fiilen sağlayan “Sürgün Fermanı” aşağıdaki sözlerle Kral II. Ferdinand ve Kraliçe İsabella tarafından tescil edilmiştir:

“Krallığımızda Yahudiliğe geçmiş, dolayısıyla kutsal Katolik inancımıza ihanet etmiş şeytanî günahkâr Hıristiyanlar olduğuna dair bilgilendirildik. Bu talihsiz gelişme Yahudiler ve Hıristiyanlar arasındaki temastan ötürü meydana gelmiştir... Mukaddes inancımıza zararlar verecek yeni fırsatlar yaratmamaya karar verdik... Bu yüzden, erkek veya kadın, bütün yaşlardan, bu topraklarda doğmuş olsun olmasın Krallığımız ve hâkimiyetimiz altında yaşayan bütün Yahudilerin kovulmalarını emrediyoruz... Bu Yahudiler, Yahudi akrabaları, kızları, oğulları, hizmetçileriyle birlikte Temmuz sonuna kadar krallığımızı ve mülkümüz olan yerleri terk edeceklerdir. Yahudilerin krallığımız ve hâkimiyetimiz altında olan yerlerden herhangi bir hedefe gitmek için geçmelerine izin verilmeyecektir. Krallığımız ya da mülkümüzde olan yerlerde Yahudiler hiçbir biçimde yaşayamazlar.”²¹

2. Edirne'de Yahudi Toplumunun Tarihçesi

¹⁷ Sedat Kızıloğlu, “İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi”, *Sosyalbilimler Dergisi*, (Ocak 2012), 50.

¹⁸ ‘Anusîm’ Yahudilere, İspanyolca *dönmeler* anlamına gelen *conversos* denmektedir. Bazen de eski Hıristiyanlar'dan ayrıldıkları için *yeni Hıristiyanlar* mânasına *crisianos nuevos* tabiri kullanılmaktadır. Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi*, Birinci Baskı, (İstanbul: Üniversal Dil Hizmetleri ve Yayıncılık A.Ş., Eylül 2000), 78, 361.

¹⁹ Basalel, *Yahudi Tarihi*, 195.

²⁰ Paul Kriwaczek, *Yahudi Medeniyeti Unutulmuş Bir Ulusun Doğuşu, Yükselişi ve Düşüşü*, trc. Ayşe Belma Dehni (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2007), 404-405.

²¹ Steven Nadler, *Spinoza-Bir Yaşam*, trc. Anıl Duman-Murat Başekim (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 30.

Kral Hadrianus'un (MS. 117-138) Edirne'yi şehir haline getirdikten hemen sonra buraya yerleşen ve "Romaniyot"²² adı verilen ilk Yahudiler, Roma İmparatorluğu'na karşı Bar-Kohba liderliğinde gerçekleşen ikinci başarısız Yahudi isyanı (MS. 134) sonrası Filistin'den gelen mültecilerdir. Şehir Osmanlılar tarafından fethedilmesi, nüfusun yoğunlaşması ve başka ülke ve şehirlerden de Yahudiler'in iskân edilmesiyle yüksek düzeyde aktif bir yerleşim yeri haline geldi. Nitekim II. Mehmed'in (Fatih) İstanbul'u fethi sonrası Yahudileri, daha kalabalık olmasını istediği İstanbul'a göndermiştir.²³

Edirne şehrinde bir toplum/cemaat olarak, Grek yazar Evangelia Balta'nın ilginç bir yaklaşımla "Şehirde sayıları 8 binden fazla, bazıları kıyı Akdeniz kökenli, diğerleri XVI. asırda İspanya'dan sürülmüş istisnai bir Yahudi topluluğu vardır"²⁴ ifadelerini kullandığı Yahudi varlığının geçmişi Aragon (Fr. Ferdinand d'Aragon II) ve Kastilya (Fr. Isabelle de Castilla) krallıkları dönemine kadar uzanmaktadır.

İspanya'nın kuzey-doğusunda bağımsız bir bölgede, 1035-1833 yılları arasında hüküm süren, Endülüs'deki İslâm hâkimiyetine son veren ve başlıca karakteristiği Haçlı ruhlu devlet siyasetine sahip Aragon Krallığı, XV. asrın ikinci yarısında papazların Kastilya Krallığı ile bir tek devlet halinde birleşerek, bütün Endülüs'ün Hıristiyan hâkimiyeti altına girmesi için başlattıkları yoğun kampanya sonucu Aragon Kralı II. Ferdinand (Fernando) ve Kastilya Kraliçesi İsabella'nın evlenmesinden 10 yıl sonra bir devlet halinde birleşmiştir. Bu hadise İspanya'daki Müslümanlar (müvelledün, Moriskolar) ve Yahudiler (Marranes) için bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Aragon ve Kastilya krallıkları 1391'de, muhtemelen karşı hareketlerinden çekindikleri için Müslümanlara dokunmazlarken Yahudilere karşı büyük bir katliama giriştiler.²⁵

Osmanlı Devleti 1505'de Kemal Reis'i²⁶ bir filoyla Endülüs sahillerine göndermiş ve bazı Müslümanlarla Yahudileri kurtararak²⁷ Anadolu'ya getirmiş, yıllar sonrasında 1570'de

²² "Roma İmparatorluğu Yahudileri" anlamında bu isimle anılan cemaat tekstil, deri ve şarap ticareti ile meşgul olmuştur. Osmanlılar, I. Murad zamanında Edirne'yi fethettiğinde şehirde Bizans döneminden beri yaşamakta olan Yahudilerle karşılaştılar. Osmanlıların şehre yerleşmesinin ardından Edirne Yahudileri, kendilerine Türkçe öğretmek üzere Bursa'daki Osmanlı tebaası olan Yahudilerden öğretmen istemişlerdir. Yasin Meral, "Edirne'de İlk Yahudi Matbaası: 1554-1556", *Müteferrika*, Sayı: 48, (Kış 2015/2): 21. Bir başka tanıma göre Anadolu'ya ilk gelen Yahudilerin Romaniot Yahudileri olduğu kabul edilmektedir. Bunlara İbranice "Benei Romania" denmektedir. Kaynaklar Romaniot Yahudilerinin Yunanca konuştuklarını belirtmektedir. Mehmet Aydın, "Osmanlı Devlet Yapısı İçinde Hahamhane Nizamnamesinin Yeri ve Önemi", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, (2006/2): 8.

²³ Erol Haker, *Edirne Yahudi Cemaati ve Alyans Okulları (1867-1937)*, trc. Lizet Deadato (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2007), 21.

²⁴ Evangelia Balta, "Edirne Rum Cemaati (XIX. Yüzyıl Ortası-1922)", trc. Işık Ergüden, *Edirne Serhattaki Payitaht*, (1998), 231.

²⁵ Abdülkerim Özyayın, "Aragon", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3: 264-265.

²⁶ II. Bayezid döneminin Türk denizcisi olan Kemal Reis (ö. 916/1510) aslen Geliboluludur. *Kitab-ı Bahriyye* müellifi Piri Reis'in amcasıdır. İspanya'da katliama uğrayan Endülüs Müslümanlarının yardım isteklerine karşılık olmak üzere Osmanlı Devleti hizmetine çağrılan Kemal Reis ve beraberindeki denizciler, II. Bayezid'in hazırlattığı filo ve mühimmatla birlikte (1487) Güneybatı İspanya'yı vurmakla görevlendirilmiştir. İdris Bostan, "Kemal Reis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 226.

²⁷ *Kirâze* adlı romanda İspanya topraklarından zorla gönderilen Yahudiler'in çileli, dramatik sürgün hayatları ele alınır, De Toledo ve Nahmiyas aileleri nezdinde Yahudiler'in sürgün hayatları sırasında çektikleri sıkıntılar çarpıcı bir şekilde dile getirilir. Yazar Solmaz Kâmuran 1492 yılından 1598'e kadar olan dönemde Avrupa'nın ve Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu topraklardaki insan hayatlarını çeşitli yönleriyle anlatır. Bu sürgün esnasında Osmanlı Devleti'nin Yahudilere kapılarını açması dikkate değerdir. Hıristiyan âlemine verdikleri zararlar sebebiyle Avrupa devletlerinin ülkelerinde istemedikleri Yahudileri; Sultan Bayezid, Osmanlı mülküne davet ederek onlara yeni bir başlangıç için büyük fırsatlar sunar. Yine XVI. yüzyılı farklı bir bakışla işleyen romanda gerek Avrupa devletleri

Kaptanıderyâ ve Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa, Endülüs Müslümanlarına yardımla görevlendirilmiştir. Bunun üzerine çok sayıda Müslüman ve Yahudi, Osmanlı hâkimiyetindeki topraklara yerleştirilmiş ve üretici oluncaya kadar her türlü vergiden muaf tutulmuştur.²⁸

Bunların dışında Edirne'ye 1376 yılında Macaristan'dan sürgün edilen Yahudiler, 1394-1402 yılları arasında Fransa Kralı VI. Charles'ın zulmü sonucu Aşkenaz Yahudileri, 1492-1502 aralığında Kral II. Ferdinand ve Kraliçe İsabella'nın fermanıyla, 1495 yılında yine büyük Yahudi göç grupları, Mohaç Meydan Muharebesi (1526) sonucu Macar Yahudileri, 1537 yılında İtalya'dan, 1648-49'da Polonya'dan, 1881'de Çarlık Rusya'sından ve II. Dünya Savaşı yıllarında Hitler'in katliamından kaçan Yahudiler Edirne'ye göç etmişlerdir.²⁹

Sürgün sonrası Edirne'de yerleşen Yahudiler, kendi okullarında³⁰ yetiştirdikleri eğitilmiş şahsiyetleri, ibadethâneleri, kütüphaneleri, hekimleri, din adamları, gelenekleri, müzik hayatı, ticaret ve basın-yayın alanlarındaki ileri düzeyleri ile yüksek ictimâî seviyelere ulaşmışlardır.³¹

3. Edirne Yahudileri

Edirne, Yahudi tarihi içinde Selanik ve İstanbul gibi büyük Yahudi yerleşim merkezleriyle aynı derecede öneme sahip bir şehirdir. Yahudiler'in Edirne'ye yerleşimlerinin ilk izleri Bizans'ın, İmparator I. Theodosius (389) iktidarı dönemine kadar uzanır. Burada uzun süre kalan Yahudiler başta II. Theodosius (438) ve I. Justinianus (527-565) olmak üzere Bizans imparatorlarının baskı ve zulümlerine maruz kaldılar. Yahudiler'in Pesah/Mayasız Ekmek Bayramı'nın Hıristiyanlar'ın Paskalya bayramından öncesine gelmesine rağmen Bizans imparatorları Edirne Yahudi cemaatinin bayramının, Paskalya'dan önce kutlanmasına izin vermedikleri gibi Şabat (Cumartesi) günü düzenlenen âyinlerde okudukları metinleri İbranice yerine Lâtince veya Yunanca okumak zorunda bıraktılar.

Sultan I. Murad Edirne'yi fethettiğinde burada yerleşik, küçük ve fakir bir Yahudi cemaati ile karşılaştı. Bu cemaat Sultanı kurtarıcı gibi karşıladı ve Bursa'da yerleşik Yahudiler'den Edirne'ye gelip yerleşmelerini ve kendilerine yeni ülkeleri Osmanlı'nın dilini öğretmelerini istemiştir. İspanya sürgünü sonrası çok sayıda Yahudi'nin Edirne'ye yerleştiği ve Avrupa ülkelerinden Edirne'ye yapılan göçün yanı sıra Korinthos ve Patras Yahudileri'nin de Edirne'ye göçtüğü bilinmektedir. Konstantiniyye'nin fethinden sonra burada II. Mehmed

gerekse Osmanlı çok yönlü bir perspektiften sunulmuştur. Melih Erzen, "Osmanlı'nın Engin Hoşgörüsü, Yahudiler ve Bir Kadının Yükselişinin Öyküsü: Kirâze", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/6 2009. Bkz., Solmaz Kâmuran, *Kirâze*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2000.

²⁸ Özaydın, "Aragon", 3: 265.

²⁹ Oral Onur, *1492'den Günümüze Edirne Yahudi Cemaati*, Birinci Baskı, (İstanbul: Dinç Ofset Matbaacılık Sanayi ve Tic. Ltd. Şti., 2005), 23-24.

³⁰ Edirne Yahudi toplumunun gelişiminde üzerinde durulması gereken en önemli teşkilât olan Alliance Israélite Universelle (AIU), Yahudileri ekonomik ve toplum çöküntülerinden kurtarmak, kimliklerini Batılılaştırmak ve sosyal özgürleşmeyi gerçekleştirmek amacıyla 1860'da Paris'te kurulmuş, Yahudi toplumunu kısa süre içinde önemli bir dönüşüme uğratmıştır. Batı tarzı bir eğitim sistemi ile başta Ortadoğu ve Kuzey Afrika olmak üzere dünyanın pek çok yerinde okullar açan teşkilat, faaliyetlerinin en geniş kısmını Osmanlı Devleti toprakları oluşturmuştur. AIU'nun örgütlü ve sistemli çabası neticesinde gelenekçi eğitim sistemi çökmüş, yerini Alliance ideolojisini benimsemiş Fransızca konuşan yeni nesiller almıştır. Neslihan KURAN, "Haskala'nın Yahudi Eğitimine Etkisi: Alliance Israélite Universelle ve Toplumsal Dönüşüm 'İstanbul AIU Okulları Örneği ile', *MİLEL VE NİHAL İnanç, Kültür Ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 6/2 (Mayıs-Ağustos 2009): 323. Bu konunun Edirne yüzüne dönük olarak bkz., Esther Benbassa-Aron Rodrigue, 19. Yüzyıl Sonunda Türkiye'deki Yahudi Esnafı, *Yahudi Esnafı*, 342-347.

³¹ Onur, *1492'den Günümüze Edirne Yahudi Cemaati*, 36-55, 56, 70-71, 72-73.

tarafından verilen bir vakfiyede “Edirne Yahudileri Mahallesi”nden bahsedilmesi ve İstanbul’da bir Edirne sinagogunun var olması bu göçün kanıtlarından biridir.³²

Osmanlı, uzun yıllar dünyanın en güçlü devleti olarak geniş toprakları içinde farklı kültür ve inanç sahibi toplulukları bünyesinde barındırmıştır; bu yüzden diğer gayrimüslim unsurlar gibi Yahudilerin de Osmanlı sarayında az veya çok etkili oldukları dönemlerden söz edilmektedir. Osmanlı Devletine yoğun Yahudi göçünün akabinde yani XVI. yüzyılda bu etki, bariz bir şekilde kaynaklara yansımıştır.

Bazı tarihçiler tarafından XVI. asır, Osmanlı Yahudileri’nin altın yüzyılı “époque d’or;”³³ olarak değerlendirilmektedir. Yahudiler bu yüzyılda yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde oluşan ortam sayesinde kendilerine özgü kurumlara sahip olma imkânına kavuştular. Yahudiliği öğretmek için Talmud-Tora okulları açtılar, Yahudi literatürüne ait eserleri derlediler, bunlar üzerine çalışmalar yaptılar. Bu tarihî realitenin en ünlü örneği XVI. asrın ünlü din bilgini Yosef Karo’nun derlediği, Yahudi dinî kanunlarının toplandığı o dönemde olduğu gibi günümüzde de değerli ve önemli bir eser olan *Şulhan Aruh* üzerinden okunabilir. Avrupa’dan kovulan ve Osmanlı’ya sığınan Yahudilerin önceden Osmanlı Devletinde yaşayan Yahudi cemaatlerine yapmış oldukları taze kan tesiri, Yahudilerin XVI. yüzyılda devlette önemli ölçüde güçlenmeleri sonucunu da doğurmuştur. Avrupa’da farklı inanca sahip oldukları için dışlanan ve baskı altında tutulan Yahudilerden bazıları bu durumu aşabilmek için inançlarını gizlemek yönünü seçmişlerdir. Böylece yeni fırsatlara da sahip olan Yahudiler Avrupa’da önemli mevkilere gelmişler, büyük servetler edinmişler, devletlerarası ilişkilerin dinamiklerini öğrenmişlerdir.³⁴

XVI. asrın başlarında Kaleiçi’nde on Müslüman mahallesi mevcuttur. 1570-71 yıllarına ait Tapu Tahrir Defterleri’ne göre Edirne’de 180 mahalle gösterilmiştir. Bu mahallelerde 144’ünde Müslümanlar otururken 18’inde gayrimüslim halk oturmaktadır. Mahallelerde yazılmayıp cemaat olarak kaydedilen 12 yerde Yahudi cemaati bulunmaktadır. Gayrimüslim halkın ağırlıklı olarak yerleştirildiği yerler ise Kaleiçi ve *Aina*³⁵ bölgesiydi.

Tanzimat döneminde diğer azınlıklarla (Rum, Ermeni) birlikte Yahudi unsurların Kaleiçi dışına çıkarıldıkları başka mahallelere yayıldıkları görülmektedir. Buna göre nüfus dönemin dağılımı şu şekilde oluşmuştur:

Türk: 47.289, Rum 19.608, Yahudi: 14.469, Ermeni: 4.000, Bulgar: 2.324.³⁶

Edirne’de bir Yahudi toplumunun varlığına işaret olarak Papo, Papos, Kanti, Mori, Sibrikos benzeri soyadları dikkat çekmektedir.³⁷

³² Rifat N. Bali, *Edirne Yahudileri*, 205-207.

³³ Osmanlı Devleti’nin tarihte görüldüğü yıllarda İsrail ülkesi Memlûklar döneminin son ve en bunalımlı yıllarını yaşıyordu. Yahudi halkı bir kurtuluş olarak gördüğü Osmanlı yönetiminde hayatına bu şartlar altında başlamış ve Osmanlı’nın yükselme devrine paralel olarak İsrail de “altın dönem”ini yaşamıştır. Moshe Sevilla-Sharon, *İsrail Halkının Tarihi*, (Yeruşalayim: Graph Press Ltd., 1981), 145 vd.

³⁴ Ahmet Hikmet Eroğlu, “16. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Efsanevî Bir Yahudi: Yasef Nasi”, *Bütün Yönleriyle Yahudilik Uluslararası Sempozyum*, (Ankara: 18-19 Şubat 2012), 719-720.

³⁵ *Aina* mıntıkası Osmanlılar’ın fethinden önce Edirne’de var olan 2-3 kilise ve 5-10 mahalle ile Kaleiçi ve Mihail köprüsünün diğer tarafında kalan yerleşim yerlerinden biridir. Yıldırım Bayezid Han tarafından 1400 yılında yaptırılan ve bu isimle anılan İmaret, Aina kasabasında yani Yıldırım mahallesindedir ve Tunca Nehrine yakın olarak inşa edilmiştir. Arzu Diktaş, *XVI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Edirne’de Sosyal Hayat*, (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2008), 27, 66.

³⁶ Metin Eriş (editör), *81 İlde Kültür ve Şehir Edirne*, (Edirne Valiliği: İstanbul 2013), 120-121.

³⁷ Rifat N. Bali, *Edirne Yahudileri*, 205.

4. Edirne’de Yahudi Toplumuna Ait Sinagoglar³⁸

“Yahudilik’te ibadet, din eğitimi ve cemaat işleri için ayrılan yer veya bina” olarak tarif edilen; İbranice’de “cemaat, cemiyet, meclis” gibi anlamlara gelen “kahal, kehila, kenestet” kelimeleri karşılığında Yunanca kökenli bir kelime olan *sinagog* (sunagoge) ilk defa Helenistik Yahudiler tarafından kullanılmıştır. Ancak sinagogu tanımlayan İbranice standart kelime “bet ha-kenesettir”. “Toplanma evi, cemaat evi” manasındaki bu kelime Müslümanlar’da caminin karşılığını oluşturmaktadır. Muhtemelen bu kelimenin kökeni de Aramice “be kenışta”dan gelmektedir. Zira Babil Sürgünü (m.ö. 587) sonrasında Yahudiler arasında Aramice yaygındı. Nitekim Talmud’un, dili Aramice olan Gemara kısmında sinagog karşılığında yer alan kelime “be kenışta”dır.³⁹

Sinagog karşılığında Türkiye’de ve diğer Balkan ülkelerinde kullanılan havra kelimesinin kökeni İbranice “hevra”dır. Bazan “havura” şeklinde de telaffuz edilen ve “birlik, grup, cemaat” gibi anlamlara gelen kelime özel dinî mânâda ilk defa XIV. yüzyılda İspanya’nın Sarakusta (Zaragoza), şehrindeki Yahudiler tarafından kullanılmıştır.⁴⁰

Ahmed Bâdî Efendi’nin (1839-1908) verdiği bilgilere göre Edirne’de Yahudi sinagogları aşağıda da görüldüğü üzere tamamı Tahtakale mıntikasının farklı sokaklarında şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Tahtakale’de Hahambaşı Sokağında yirmi üçüncü numarada vâki Polya cemaati havrası.
2. Tahtakale’de Havra Sokağında onuncu numarada vâki Tolya cemaati havrası.
3. Tahtakale’de Havra Sokağında ikinci numarada vâki Sisilya cemaati havrası.
4. Tahtakale’de Hahambaşı Sokağında onuncu numarada vâki Katalonya cemaati havrası.
5. Tahtakale’de Uzun Haçador Sokağında dokuzuncu numarada vâki Hahambaşı havrası.
6. Tahtakale’de Simonaçi Sokağında on sekizinci numarada vâki İtalya cemaati havrası.
7. Tahtakale’de Havra Sokağında sekizinci numarada vâki İstanbul cemaati havrası.
8. Tahtakale’de Hahambaşı Sokağında otuz dokuzuncu numarada vâki Küçük Portkal cemaati havrası.
9. Tahtakale’de Havra Sokağında beşinci numarada vâki Büyük Portkal cemaati havrası.
10. Tahtakale’de Hahambaşı Sokağında yirminci numarada vâki Aragon cemaati havrası.
11. Tahtakale’de Havra Sokağında birinci numarada vâki Giroz cemaatinin havra arsası.
12. Tahtakale’de Zindan Sokağında birinci numarada Alaman cemaati havrası.
13. Tahtakale’de Tahtakale Caddesinde yirmi ikinci numarada Budin cemaati havrası.

³⁸ Ahmed Bâdî Efendi eserinde bu listeyi “Yahudi Milletine Mahsus Sinago Yani Havralar” başlığı altında verirken görüldüğü üzere sinagog yerine “sinago” tabirini kullanmaktadır.

³⁹ Baki Adam, “sinagog”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37: 222-223.

⁴⁰ Adam, “sinagog”, 37: 223.

14. Tahtakale’de Hahambaşı Sokağında yirmi dokuzuncu numarada vâki Mayor cemaati havrası.⁴¹

Bir başka kaynağa göre Edirne’de mevcut sinagogları ile olmasa da cemaat adlarıyla anılmakta olan İstanbul cemaati de Edirne’de yaşamıştır.⁴²

5. Rav Yosef Ben Efrahim Karo’nun Hayatı ve Eserleri

İspanya’nın Toledo (Tuleytula) şehrinde 1488 yılında dünyaya gelmiş, 87 yıllık ömrünün ilk sekiz yıllık bölümünden sonraki 79 yılını Osmanlı topraklarında yaşamış olan Yosef Karo⁴³ (İbr. יוסף קארו) ilk eğitimini döneminin mistik eğilimli bir din âlimi olan babası Efrayim Karo’dan almıştır.

Dinlerini değiştirmeye zorlanan Musevîler’in bir asrı aşan Engizisyon dönemi sonrası 1492’de ülkenin Katolik hükümdarı tarafından İspanya topraklarının tümünden ve ebediyen sürgün edilmeleri dolayısıyla Karo ailesiyle birlikte komşu ülke Portekiz’e göç edip Lizbon’a yerleşmiştir. Ancak Ortaçağ Katolizminin baskı ve zulümleri Portekiz’e de ulaşmış ve 1496 yılında diğer dindaşlarıyla burayı da terk etmek zorunda bırakılmış, kendisinden dört yıl önce İspanya sürgünü Musevîler’in yolunu izleyerek gecikmeli de olsa kendilerine kucak açan Osmanlı topraklarına sığınıp İstanbul’a yerleşmiştir.

İstanbul’un sahip olduğu ilmî iklim Karo’nun hayatına çok sevdiği okuma ve yazma faaliyetlerine zengin bir zemin sağlayacak iken babasını genç yaşta kaybetmesiyle eğitimine döneminin ünlü bilginlerinden Yitshak Karo’nun gözetiminde devam etmiştir. Bu süreçte tanınmış Yahudi din âlimi, filozof ve tabib Ben Meymon’un (Rambam) anlaşılması zor eseri *Yad Ahazaka* adlı eserini şerh etmiş, ancak yayınlanamayan bu çalışma, sonraki yıllarında kendisine ait en önemli eser olan *Bet Yosef (Yosef’in Evi)* adlı eserinin omurgasını teşkil etmiştir.⁴⁴

Osmanlı Devleti’nde dünyaya gelen birinci nesil dinî kural koyucuların en önemlisi, Kudüs Başhahamı Levi ben Habib (1545) ve Edirne’nin önde gelen Yahudi âlimlerinden Yosef Taitzak gibi üstadların talebesi olmuş Selânikli Samuel de Medina’dır. Şehrinin cemaat hayatında çok önemli bir kariyeri ve döneminin Doğu Akdeniz Sefaradları’nı meşgul eden problemlerin çözümünde yardımcı olan Samuel de Medina’nın, Responsa⁴⁵ türü eserleri kendisinin hayatta olduğu 1585-1587 yıllarında Selânik’de iki cilt halinde yayımlanmıştır.

Bunun benzeri bir aksiyon ve kalibre olarak, devam eden yıllarda Yahudi hukuk tarihinde belirleyici rol oynayan kural düzenleyici vasıflarıyla Yosef Karo, *Bet Yosef* adlı eserinde Yahudi hayatının bütün dönemlerinde geçerli olan kural ve uygulamaları bir araya getirmiş, ilk kez 1564-1565 yıllarında Viyana’da basılmış, eserleri arasında en fazla aranan ve başvurulan olmuş ve günümüzde de bu özelliği ile varlığını sürdürmektedir. Bu yıllar İspanyol

⁴¹ Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirnesi*, (İstanbul: Trakya Üniversitesi, 2014), 1/1, 316-317.

⁴² Onur, *1492’den Günümüze Edirne Yahudi Cemaati*, 18.

⁴³ Kaynaklarda Joseph Caro, Yasef, Yosef Karo gibi farklı imlâlarda yazılan düşünür, yazar ve âlim Karo’nun ismini biz üçüncüsü (Yosef Karo) ile ifade edeceğiz.

⁴⁴ Yusuf Altıntaş, Musevî Yaşam Kuralları Bütünü’nün Bilge Derleyicisi: Rabi Yosef Karo=Rabi Yosef Ben Efrayim Karo=Maran=, *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri Mersin 23-27 Eylül 2002*, (Ankara: 2004), 115-117.

⁴⁵ Tekil hâli “responsum” olan terim, Yahudi dini ile ilgili olarak açıklık getirilmesi gereken konularda yetkili din adamları ve kurullarınca getirilen yazılı cevap ve ichtihad türü eserlere verilen isimdir. Besalel, *Yahudi Tarihi*, 363.

Yahudi kural derleyiciliği ve düzenleyici geleneğinin en üretken ve en başarılı dönemi olmuştur.⁴⁶

Yosef Karo'nun bir diğer özelliği hocası Josef Taitazak gibi Yahudi tarihinin önemli mistiklerinden birisi olmasıdır. Kutsal olanı ve Yahudi şeriatını daha iyi anlamak için geceleri, melek veya bildirici anlamına gelen *magid* ile temas kuran Karo ileri düzeyde bir mistiktir. Yosef Karo'nun uzmanlık alanındaki bu doktrin XVI. asrın Yahudi din ilimleri arasında yer almaktadır. Kibbel kökünden türeyen ve Yahudiler'in harfler ve sayılarla karışık esoterik ve mistik doktrini (İbranice ve Osmanlıca Türkçesinde "gelenek, an'ane" anlamıyla⁴⁷) Kabala/Kabbalah adıyla bilinmektedir. Kabala kültürü en yüksek seviyesine Safed şehrinde ulaşmış, burada dikkati çeken en önemli isimler Salamon Halevi Alkabet ve Moşe Kordova ile birlikte Yosef Karo olmuştur.⁴⁸

Musevî dünyasında ve Tora kaynaklı hukuk araştırmacıları çevrelerinde "üstadımız, hocamız" anlamında *Maran* unvanıyla anılan Osmanlı Yahudisi Yosef Karo otuz yaşında Edirne'ye gelmiş, burada devrin ünlü bilginlerinden Rav Hayim ben Alabalag'ın kızıyla evlenmiştir. Kayınpederinin evine yerleşmiş ancak eşinin kısa bir süre sonra hastalanarak vefat etmesiyle yine zamanının meşhur âlimlerinden Rav Yitshak Saba'nın kızı ve yakın dostu Rav Şemuel Saba'nın kız kardeşi ile ikinci evliliğini yapmış, bu evlilikten Şlomo adlı bir oğlu olmuştur.

1522 yılında Yosef Karo Edirne'de yakın dostluk kurduğu din bilgini Avraham Sarfati'nin ortaya attığı dinî meseleleri açıklamak için (34 yaşında, yirmi yıl boyunca hiç ara vermeden⁴⁹) Bet Yosef adlı eserini yazmaya başlamıştır.

Karo bu eserini tamamladıktan sonra son sayfasına şu sözlerle bir kayıt düşmüştür: "Buna Edirne'de ve 5282'de (İbranî takvimi) başlamıştım."

Bugün Bulgaristan sınırları içinde Tuna nehri kıyısında bulunan Nikopol'de (Niğbolu)⁵⁰ kendi cemaatinden davet alan Karo bu şehre yerleşerek buradaki dinî akademi olan *yeşivanın*⁵¹ başına geçmiştir. Niğbolu cemaatinin gelenekçi hahamıyla çok âhenkli bir çalışma ortamı kurmadığı anlaşılıyor ise de çağdaşları tarafından fikirlerine değer verilen bir âlim olarak çoğu kez civar ülkelerden kendisine başvurulup dinî konularda "mukteza tayini"⁵² dair görüş istendiğine ilişkin kayıtlar vardır. Ancak burada temel meşguliyeti, vaktinin büyük bir

⁴⁶ Benbassa -Rodrigue, s. 158.

⁴⁷ Hébreu; Qabbalah; la tradition; gelenek mânasındadır. *PL.*, "Kabbale ou Cabale", s. 574.

⁴⁸ Benbassa -Rodrigue, s. 161-162. Aralarında Yosef Karo'nun da yer aldığı bir grup Yahudi din âliminin yanında devlet adamı ve filozof İzak Abravanel, Naksos dükü banker Yosef Nasi'nin tenkit edildiği bir tarihleri de vardır. İspanya ve Portekiz'den Katolik Kilisesi'nce sınır dışı ve devamındaki insan hak ve hürriyetine yapılan zulümlere başkaldırmayıp boyun eğdikleri ve Sefarad Yahudiliği'nin izzet ve tarihine ihanet ettikleri görüşünde olanlar vardır. Aynı görüş bu isimlerin etkin oldukları alanın daha ziyade Kabala, Sabetaycılık gibi basit konularda kendilerini sergilemeleri yoğun olarak eleştirilmektedir. Benbassa- Rodrigue, s. 397-398.

⁴⁹ Bali, *Edirne Yahudileri*, 209.

⁵⁰ 1523-1536 yılları arasında İspanya'dan sürülen ve Niğbolu'ya yerleşen Yahudi âlimi Yosef Karo meşhur okulunu (*jesviha*, *yeşiva*) Niğbolu'da kurmuş ve burada Yahudi hukukunun dünyada en çok kabul gören eseri "Bet Yosef"i yazmış, ilk defa 1555'te basılmıştır. Machiel Kiel, "Niğbolu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 38: 89.

⁵¹ Yahudi terminolojisinde özellikle Talmud öğretimine dayalı yüksek öğretim kurumu" olarak tarif edilen *yeşiva* [Ali Osman Kurt, "Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala", *MİLEL VE NİHAL inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi*, cilt 7 sayı 1 Ocak-Nisan 2010, s. 48.] ile ilgili bir bilgi adına New York'da bulunan Yeshiva Üniversitesi için bkz., Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, 6. Baskı, (İstanbul: İsam Yayınları, 2017), 100.

⁵² Muktedâ (مقتضى) Osmanlı döneminde resmî dairelerin kalemlerinde nizâma, usûl ve kâideye göre resmî işler üzerine yazılan derkenar hakkında kullanılan bir tabirdir. Pakalın, "mukteza", 2: 580.

bölümünü alan *yeşiv*adaki eğitim görevidir ve başka bir şeye zaman tahsis edememektedir. Asıl amacı *Bet Yosef* adlı eserini tamamlamak konusunda Nikopol yeterli hacme sahip olmadığından 1533 yılından itibaren sık aralıklarla yaptığı gibi İstanbul ve Selanik seyahatlerinde bulunmakta ve bu şehirlerdeki kütüphanelerde mevcut yazılı belgeleri taramaktadır. Karo bu dönemde kültür şehri olan Selanik'te, düşünde dünyasını zaman içinde çok derinden etkilemiş devrin mistik din âlimleri Rav Şlomo Alkabets ve Rav Yosef Taitazak ile tanışmıştır. Eserini bir an öncesinde tamamlamak amacına yoğunlaşan Karo bu alanda en geniş belge birikimine ve el yazmalarına sahip Safed⁵³ (İbr., Tzfat, Ar., صفد) şehrine göç etmiştir. 1536'da yola çıkan Karo, Edirne ve İstanbul yoluyla önce İskenderiye ve Kahire'ye ulaşmış ve bu şehirlerdeki belgeleri inceledikten sonra 1537 senesinde Safed şehrine ulaşmıştır. Burada hayatının en verimli günlerini yaşayan Karo, şahsına yönelen alâka karşısında kendi adına kurduğu din akademisi *yeşiv*ada dünyanın birçok yerinden gelmiş olan 200 kadar öğrenciye ders vermek zorunda bir sürece girdiğinden eserini tamamlama konusunda engellerle karşılaşmıştır. Yosef Karo 1575 yılında 87 yaşında Safed'de vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir. Kabri bugün Safed şehrinde en çok ziyaret edilen yerlerden biridir.⁵⁴ Karo *Bet Yosef* adlı eserini kısaltılmış haliyle derlediği *Şulhan Aruh*'u, tartışmaları ve alıntılarını kaydetmeden açık ve basit ifadelerle bütün kanun ve kuralları özgün eserdeki mâhiyetle aynı düzende sistemleştirmiştir. 1550-59 yıllarında basılan ve 1564-65'de Venedik'te yeniden yayınlanan bu ikinci eser Yahudi hukuk literatüründe önemli bir yer edinmiştir. Sonraki entelektüel Seferad kuşakları, yaratıcılıklarını hahamlık Musevîliği için ilerleyen yıllarda bir kilometre taşı haline gelen bu eser üzerinden yoğunlaştırmışlardır. Fakat Karo'nun ve seleflerinin kararlarını dikkate almadıklarını söyleyen Almanya ve Polonya Aşkenaz otoriteleri (aharonîm) bu eseri eleştirmişlerdir. Karo, Ben Meymon'un *Mishneh Torah* (Venedik, 1574-75) adlı on dört kitaplık külliyyâtının sekizini yorumladığı *Keshef Mishneh*'i yayınlarken Ben Meymon'un kendi eserinde eksik bıraktığı alternatif fikirleri ve kaynakları sunmuştur. Karo'nun Safed ve Niğbolu'da yazılan *Responsa* (yuk. bkz.) türü eserinin bazı kısımları 1598'de ölümünden sonra oğlu Yahuda tarafından Selanik'te *Even ha Ezer* (*Yardım Taşı*) adıyla basılmıştır. O zamanki hahamlık âlimlerinin çoğu gibi Karo da kabalist idi. Geceleri ilâhî öğretmenini (maggid) ziyaret ediyor, bu öğretmen ona, hayatının sonuna kadar, doğrultusunda yaşadığı mistik teolojiyi ve çileciliği öğretiyordu. Tecrübelerini aktardığı eserleri Karo'nun ölümünden sonra da yayınlanmaya devam etmiştir.⁵⁵

Yosef Karo, Yahudi diasporasında yaşayan bütün gruplara hitaben, dinî vazifelerini, eseri olan *Şulhan Aruh*'a göre düzenlemelerini arzu etmektedir. Böylece bir zamanlar birbirinden keskin sınırlarla ayrılan sinagog ve *kahall*ların bir önceki asırdan daha kapsamlı bir merkezin cemaat liderliğini kabul etmesi kaçınılmaz olmuştur. Böylece İstanbul, Edirne, Kudüs ve diğer şehirlerdeki cemaatler hahambaşının otoritesini kabul etmişlerdir.⁵⁶

⁵³ Eski Ahid'de adı geçmemesine rağmen Yahudiler'ce kutsal sayılan Safed şehri Kuzey Filistin'de yer almaktadır. Günümüzde İsrail Devleti sınırları içerisinde bulunan Safed, Yukarı Celile bölgesinde 840 m. yükseklikte bir tepe üzerindeki tarihî kalenin eteklerinde bulunmaktadır. Şehrin ne zaman kurulduğu hakkında kesin bilgi yoktur. Tarihî kayıtlarda adı ancak milattan sonra II. asırdan itibaren anılmaktadır. Safed kelimesi şehrin fizikî konumunu çağrıştıran "gözleme, bakma" anlamındaki "şefat"tan gelir. Bir diğer görüşe göre şehir, ismini Arapça'da "hediye" mânâsına gelen "safet" kelimesinden almıştır. Ergin Gülsoy, "Safed", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 35: 445.

⁵⁴ Altıntaş, "Musevî Yaşam Kuralları Bütününün Bilge Derleyicisi: Rabi Yosef Karo=Rabi Yosef Ben Efrayim Karo=Maran=", 117-118, 120.

⁵⁵ Stanford Jay Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, (çev., Meriç Sobutay), Kapı Yayınları, İstanbul 2008, 162.

⁵⁶ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, 199.

İspanya'dan Osmanlı Devleti'ne iltica eden Yahudiler'in Anadolu'da birlik oluşturmak adına girdiği süreçte, ortak bir yönetici, Ortadoğu medeniyeti ve hayat tarzına sahip bir dinamizmin oluşmasında Yosef Karo, *Bet Yosef* ve *Şulhan Aruh* adlı eserleri ile olağanüstü katkıda bulunmuş, ikincisinin diğerinin hülâsası denebilecek, farklı hukuk normlarını büyük oranda birbiriyle kaynaştırdığı bu iki çalışması ile Anadolu'da otorite olarak benimsenmiş düzeyi ile Osmanlı, Edirne ve Yahudi tarihine, aynı zamanda farklı kökenlere sahip olsalar da Osmanlı Yahudi halkını birleştirmek adına üst bir değer taşımaktadır.⁵⁷

Karo en önemli eseri olan *Bet Yosef* adlı kitabı Rabi Ya'akov ben Aşer'in *Arba 'a Turim* (*Dört Sütun*) adlı eserinin şerh ve yorumu olmanın yanında şerh edilen kanun ve kuralların gerekçeleri, hayata geçiriliş biçimleri, güncel değerleri kabul edilen Tora'ya uygunlukları itibarıyla ciddî bir inceleme ve değerlendirmeyi de ihtiva etmektedir. Karo eserinin kusursuz olmasını temin bakımından döneminin en yetkin otuz iki Talmud âlimleriyle istişare etmiş, fikir alışverişinde bulunmuştur. Bütün bunlardan dolayı Karo'nun *Bet Yosef* adlı bu eseri Musevî dini literatürünün Tevrat'tan sonraki en muteber kaynak metinleri arasında anılmaktadır. Karo'nun *Bet Yosef* adlı eserinde şerh ettiği *Arba 'a Turim*'in adından da anlaşılacağı üzere dört bölümden ibaret; ilk bölümünde (Orah Hayîm) Musevî bir kişinin günlük vazifeleri, haram ve helâl konularının tasnifi, Şabat ve dinî bayramlara ait kuralların düzenlenmesi ve ritüellerden; Yore Dea adlı şümulü ikinci bölümünde yiyecek, içecek ve beslenme kurallarından; üçüncü bölümde (Even Haezer) nişanlılık, evlenme, mehir, çeyiz, eşlerin karşılıklı görevleri, kadının güvence altına alınması ve evliliğin sona erdirilmesi gibi temel ailevî konular; dördüncü bölümde (Hoşen Mişpat) ise toplum düzeninin tesisi ve korunmasına yönelik ceza yasaları, hâkimlikte liyâkat ve ehliyet konularına yer verilmiştir.

Bu çapta bir genişliğe sahip bir külliyyatın pratik ve günlük hayatta kolayca çözümlenemeyeceği gerçeğini gören Karo bu eserini yalnız sahanın uzmanlarına değil halkın da istifadesine sunmak için sadeleştirmeğe yönelik bir çalışma ile en çok tanınan eserini, *Şulhan Aruh* (Hazır Sofra/Kurulu Sofra) adıyla yeniden kaleme almıştır.⁵⁸

Burada Yahudi dinî geleneğinde yiyecek ve içecekler ile bir paragraf açmak gerekmektedir. Yahudilik'te yiyecek içecek yasakları çok önemlidir ve bunlar doğrudan şeriat hükümleri (mitzva) ile ilişkilendirilir. İbrânîce'de nelerin yenilip yenmeyeceği ile ilgili olarak kullanılan kelime “uygun olma” anlamında *kaşrut*⁵⁹ olarak karşılır. Bundan türetilen kaşer “helâl yiyecek” demektir. Etleri helâl olan hayvanlar temiz (tahor), yasak olan hayvanlar murdar (tame) ve iğrençtir (tovea). Eski Ahid'de özellikle hayvanî yiyecekler ve türevleri üzerinde durulur. Talmud'da yiyecek içeceklerle ilgili pek çok hüküm mevcuttur. Tevrat'ta “Rab Musa'yla Harun'a şöyle dedi: ‘İsrail halkına deyin ki, karada yaşayan hayvanlardan şunların etini yiyebilirsiniz: Çatal ve yarık tırnaklı, geviş getiren hayvanların tümü...’”⁶⁰

⁵⁷ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, 88.

⁵⁸ Altıntaş, “Musevî Yaşam Kuralları Bütününün Bilge Derleyicisi: Rabi Yosef Karo=Rabi Yosef Ben Efrayim Karo=Maran=”, 117-118.

⁵⁹ İbranicede yenilmesi uygun ya da helâl olan yiyecekleri belirtmek için koşer (caiz) kökünden gelen “kaşrut” kelimesi kullanılır. Kürşat Demirci, “Helâl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 174.

⁶⁰ Levililer, 11/1-3 vd. Bunun dışında Tesniye 14/6 geviş getiren çift tırnaklı helâl hayvanlarla, Levililer 11/9; Tesniye 14/9 deniz yiyecekleriyle, Levililer 11/13-19; Tesniye 14/11-18 kuşlarla, Levililer 11/22 uçan böceklerle; Levililer 11/29-31; 42, 43 sürüngenlerle ilgili hükümleri kapsar. Yahudilik'te tamamen haram olan kanla ilgili hükümler Levililer 7/26, 27; 17/10-14'te, hayvan kesimiyle ilgili kurallar Tesniye 12/21'de, yeme usulleriyle ilgili konular da Çıkış 23/19; 34/26 ve Tesniye 14/21 bölümlerinde yer almaktadır.

Ben Meymon'un *Mişna Tora*'sı ile Yosef Karo'nun *Şulhan Aruh* adlı eserlerinde konuyla ilgili açıklamalar vardır. Bu kaynaklar ışığında Yahudilik'te helâl yiyeceklerin başında sığır, koyun, keçi, geyik gibi geviş getiren çift tırnaklı ve toynaklı hayvanlar bulunur. Deniz ürünlerinden yüzgeçli/solungaçlı ve pullu olan her şey helâldir. Kabuklu deniz ürünleri haramdır. Yırtıcı olmayan, leş yemeyen, kursaklı olan ve pençesi el bileğine konduğunda bileği bütünüyle sarmalamayan kuşlar (kumru gibi) helâldir. Sürüngenler yasaktır. Yasak olan hayvanların yumurtası, yağı ve sütü de yasaktır. Doğal yolla ölmüş hayvan ve leş yenmez. Domuz haramdır (Levililer, 11/7; Tesniye, 14/8). Kan tamamen haram olduğu için etten bütünüyle temizlenmelidir. Helâl yiyeceklerin bazı kısımları (iç yağı, sakatatın bir kısmı) haramdır. Kuşları hariç siyatik sınırlar haramdır. Canlı hayvandan koparılan parçaları yemek yasaktır. Etin kesimi, usulüne (şehita) göre yapılmalıdır. Ayrıca yemek yeme, yemeğin hazırlanması, kullanılan kaplar da belli usullere tâbidir. Sütlü ve etli yiyecekler karıştırılmamalıdır. Yemek kapları, aletleri kaşer olmalıdır. Bitkilerde ise daha az yasak vardır. Yeni dikilen ağaçların meyveleri ilk üç yıl toplanmaz (Levililer, 19/23-25). Pesah bayramında mayalı yiyeceklerden uzak durulur. Talmud'da (Yoma, 83a) ancak çok ciddi ve hayafî durumlarda haram yiyeceklerden yenilebileceği belirtilir. Şarap bir ölçüde serbesttir, ancak kendini Tanrı'ya adayanlar için haramdır. Yahudi rabbiler yeme içme yasaklarının akla, sağlığa, ekolojik dengeye, ahlâka ve psikolojik sebeplere bağlı olarak geliştiğini kabul etseler de bu yasakların vahiy dışında bir sebebe dayanmaması gerektiği konusunda aynı fikre sahiptirler. Bugün kısmen reformist Yahudiler hariç diğer dinî ekollerde bu kurallar geçerlidir.⁶¹

Yosef Karo'nun Yahudi şariat kâidelerini özellikle gençlerin kolaylıkla anlayabilmesi için yazdığı dört bölümden ibaret *Şulhan Aruh* adlı eseri ilk kez Venedik'te 1565 yılında Venedik'te basılmış, "Alaha" (Yürürlük) olarak bilinen uygulamaların temel kitabı haline gelmiştir.

Karo'nun bir diğer eseri Ben Meymon'un *Mişna Tora* adlı eserinin tefsiri olarak kaleme aldığı ve Venedik'te 1575 yılında yayınlanan *Kesef Mişne Selânik*'te 1588'de basılan *Kelale ha talmud* adlı Talmud öğrenimi metodolojisi üzerine eseri; yine Selânik'te 1585'de *Bedek ha bayit* isimli ev düzeni ile alâkalı; ilâhi kaynaklı mesajların değerlendirilmesine dair *Magid Mişarîm* ve kâinat kanunlarını inceleyen *Halihot Olam* adlı eserleri çeşitli dönemlerde ilim adamları tarafından incelenmiş ve günümüze kadar devam eden usullerle şerh edilmiş ve değişik bakış açılarından araştırma konusu yapılmıştır.⁶²

Karo'nun *Şulhan Aruh* adlı eseri Yahudi dininin pratiklerine ait kanunların tasnifini içeren bir tür kodekstir. Eser dört bölümden oluşmaktadır:

Orah Hayyim: Dualar, Şabat, dinî bayramlar ve oruç günleri ile ilgilidir.

Yoreh Deah: Kaşerut: Yahudi dininde yenilmesi câiz olan gıdalarla⁶³ ilgili esasları konu edinir.

Even ha-Ezer: Kadınlar, zina, evlilik konularındaki hükümler ile ilgilidir.

Hoşen ha Mişpat: Lâik konular, suç ve ceza, mahkeme esasları gibi hukukî meselelerle alâkalıdır.⁶⁴

⁶¹ Kürşat Demirci, "Diğer Dinlerde", (Yiyecek md. içinde), *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 43: 557.

⁶² Altıntaş, 118-120.

⁶³ Kürşat Demirci, "Diğer Dinlerde" (Yiyecek md. içinde), 557.

⁶⁴ Besalel, *Yahudi Tarihi*, 364.

Şulhan Aruh'un yukarıda anılan üçüncü bölümünde evlilik ve zina ile geçen konuların bir sonucu olabilecek boşanma ile ilgili olarak Karo bu konuya da eserinde değinmiştir. Buna göre boşanma vakalarında öne çıkan unsurlardan biri zina diğeri kocaları tarafından pazarlanan kadınların boşanma talepleridir. Zinaya dair alınan tedbirlerden biri Kahire'deki Yahudi kadınların erkek kölelerle yasak ilişkiler yaşamaları dolayısıyla Yosef Karo'nun aldığı karardır. Karo, varlıklarının zinayı teşvik edeceği endişesiyle evde çok genç erkek köle bulundurmaya dahi günah ilân etmektedir. Osmanlı döneminde 1768 yılında vuku bulan bir olayda olduğu üzere kadınların faili oldukları zina olaylarının çoğu boşanma ile sonuçlanırken söz konusu gelişmelerin Yahudi cemaati içinde gizli kalmasına özen gösterilmiş ve bunlar Osmanlı devlet otoritelerine yansıtılmamıştır.⁶⁵

Yosef Karo tarafından yazılmış, 1564-65 yıllarında Venedik'te basılan ve Ortaçağ'dan beri diaspora Yahudi cemaatleri tarafından hayatlarını düzenlemek için Tora'ya dayanan, Tanrı tarafından Tora'da Yahudilere verilen ahlâk kurallarına uygun yaşamayı sağlayan büyük hukuk sistemi hakkındaki Şulhan Aruh "Rabbinik Yasalar" olarak tanımlanır. Eserin çeşitli Rabbinler tarafından yapılan yorumları bulunmaktadır. Bunlardan birisi, Ultra-Ortodokslar tarafından eğitimde kullanılan *Kitzur Şulhan Aruh* olup, Macar Yahudisi olan Rabbi Solomon Ganzfried (1804-1886) tarafından yazılmıştır. Aşkenaz Yahudiler tarafından tercih edilen ise Rabbi Moses Isserles'in de yorumlarını kapsayan Şulhan Aruh yorumudur.⁶⁶

Yosef Karo Yahudi düşünce tarihinin bütününde en önemli din âlimi kabul edilen Rabbi Moşe Ben Meymon'un İsrail topraklarında yabancı kişilerin vatandaşlığa kabul edilmeleri ile ilgili görüşlerine birtakım yaklaşımlarıyla müdahalede bulunmaktadır.

Rabad,⁶⁷ Rabbi Moşe Ben Meymon'a karşı çıkmakta ve eserinde şöyle yazmaktadır: "Ben İsrail topraklarında oturma konusunda onunla aynı görüşü paylaşmıyorum." Yani, ona göre Nuhoğulları'nın yedi hükmünü⁶⁸ kabul eden herkes Erets-Yisrael'de (İsrail toprakları/ ülkesi) yaşayabilir; bu konu Yübile'ye⁶⁹ bağlı değildir. Rambam'ın (Ben Meymon) bu hükmüyle ilgili *Kesef ha-Mişna* şerhinde Yosef Karo, Rabad'ın görüşünü şöyle izah eder:

⁶⁵ Neslihan Ünal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Kadınları", *Tarih Okulu Dergisi*, sayı 24, (Mart 2017): 163-164.

⁶⁶ Israel Shahak-Norton Mezvinsky. *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, (çev., Ahmet Emin Dağ), Anka Yayınları, İstanbul 2002, 23.

⁶⁷ XII. asırda yaşamış olan Haham Yehuda Halevi'nin çağdaşı ve Provence'de Kabala'nın kurucularından olan Posquières'li Abraham ben David; III. Rabad olarak bilinmektedir. Ariel Pikar, "Dindar-Siyonist Hahamların Fetvalarında İsrail Devleti'ndeki Yahudi Olmayanların Statüsü", trc. Eldar Hasanoğlu, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2014/2): 5.

⁶⁸ "Nuh Kanunları/Nuh oğullarının yedi hükmü" kavramı ilk kez Rabbinik kaynaklarda anılmaktadır. Fakat buradan elde edilen bilgiler ittifak halinde olmadığı gibi kendi içinde de çelişme gösterdiğinden adı geçen kanunların Yahudi teolojisinde temel kabul edilmeyip sonradan değişik nedenlerden dolayı ortaya atıldığı iddia edilmektedir. Bunlar "putlara tapınmaktan sakınmak, Tanrı'nın adına övgüde bulunmamak, insan öldürmekten uzak durmak, zinadan sakınmak, hırsızlık yapmamak, canlı bir hayvandan et kesmekten sakınmak"tır. Eldar Hasanov, "Nuh Kanunları'nın Kökeni ile İlgili Görüşler Üzerine", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 1, (2012), 202.

⁶⁹ İbranice *yôbél* kökünden "elli yılda bir gelen özgürlük ve sevinç yılı olarak bilinen; Tevrat'ta elli senede bir olmak üzere Tanrı'ya şükür ve Şabat yaşama benzer figürlerle dinlenmeye tahsis edilen yıl olarak anlaşılan Y/Jübile kavramı Kitabı Mukaddes'in sadece Levililer kitabında "Ellinci sene kutsal sayılacak, bütün memleket halkı için özgürlük ilân edeceksiniz. O yıl ekmeyecek, ürünün ardından süreni biçmeyecek, budanmış asmanın üzümlemlerini toplamayacaksınız. Çünkü o yıl özgürlük yılıdır, sizin için kutsaldır. Yalnız tarlalarınızda kendiliğinden yetişeni yiyebileceksiniz." ifadeleriyle geçmektedir. Levililer 25/10-12. Diğerleri için bkz., 25/28, 40, 50, 54; 27/21. Société Biblique Auxiliaire du Canton de Vaud, "Jubilé", *Concordance des Saintes Écritures*, (Lausanne: 1986), 398. *Açıklamalı Kutsal Kitap*, 1. Baskı, (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2010), 181.

“Yübile hükümlerinin yürürlükte olmadığı bir zamanda [malum] yedi hükmünü (Nuhoğullarının yedi hükmü) kabul edenler Ger Toşav⁷⁰ [statüsüne] kabul edilmiyorsa da, neden İsrail topraklarında oturmaktan men edilsin? Zira onların günah işlemelerine sebep olabileceğinden endişe etmeye gerek yoktur. Ama hocamızın (Abraham ben David; III. Rabad) görüşlerinden çıkabilecek sonuç şöyle söylenebilir: “Evet [gerçekten de] öyledir. Eğer o üzerine yedi hükmü kabullendi ise onun ülkede yerleşmesine engel olunmaz. [Hocamızın] tek söylemek istediği, mahkemenin onu [resmî olarak bir “Ger Toşav” sıfatı alacak şekilde] kabul etmediğidir.”

Yani *Kesef Mişna*'ya göre, [malum] yedi hükmü kabul eden Nohri'lerin⁷¹ Ger Toşav statüsünü taşıma hakkına sahip olmasalar da Erets-Yisrael'de yaşamaları konusunda Ben Meymon da hemfikirdir.⁷²

İsrail topraklarında ikamet tartışmalarından elde edilen sonuçta Yosef Karo'nun Yahudi dinî hukukundaki özel yerini Nuh kanunları ile ilgili “rişonîm”⁷³ âlimlerinin büyük çoğunluğunun, Ben Meymon'un fikirlerine yaptıkları itirazlar ve herhangi bir Yahudi'nin üzerinde Nuh Yasalarını, Yahudi olmayanlara zorla kabul ettirmek gibi bir yükümlülük olmadığını savunmalarında görebiliriz. Bu otoritelere göre, Halaka'da (Yahudi şeriatı) Nuh kanunlarına Yahudi olmayanların itaat etmelerini zorlayacak herhangi bir yükümlülük veya görev bulunmamaktadır.⁷⁴

Halaka, Kutsal Kitap sonrası çağlardan beri dünyanın her yerinde Yahudi hayatına rehberlik etmiş olan kanundur. Kişiler arası ilişkilerde, ayinlerde, ritüellerde, Yahudilerin dinî vazifeleriyle ilgili olup insan davranışlarının doğum, evlenme, sevinç, keder, ziraat, ticaret, ahlâk ve ilahiyat gibi hemen her alanını içine alır. Kökleri Yahudi Kutsal Kitabında olan bu kanunun otoritesi, (210 yılı civarında yazılı hale getirilmiş olan) Sözlü Yasanın ilk yazılı derlemesi olan *Mişna*'yı ve bunun bir açıklaması olan *Gemara*'yı içine alan, (400 yılı civarında tamamlanmış olan) Yahudi kanun ve töresinin bir toplamı mahiyetindeki Talmud'a dayanır. Halaka ile ilgili pratik rehberlik sağlamak için, birinci ve ikinci asırlardan itibaren Yahudi din âlimleri tarafından sistematik özetler yazılmıştır. Bunlar arasında en tanınan eser XVI. asırda Safed (Tzfat) şehrinde Yosef Karo tarafından yazılmış olan *Şulhan Aruh* adlı çalışma olmuştur.⁷⁵

Osmanlı Devleti'nde Yahudi cemaatlerinin gerek dinî ritüellerinde gerekse şahsî ve toplum hayatlarının her alanında Yahudi hukuku Halaka söz sahibi olduğundan, gelişen ve

⁷⁰ Ger Toşav, İsrail ülkesinde mukîm olarak yaşamak konusunda asıl değil ara statüye sahip yerleşik yabancılara verilen addır ve Yahudiliği tam kabul etmese de bazı hükümleri kabullenen kişidir. Ariel Pikar, “Dindar-Siyonist Hahamların Fetvalarında İsrail Devleti'ndeki Yahudi Olmayanların Statüsü”, 1, 4.

⁷¹ Nohri, Yahudi literatüründe kelime ve statü olarak Zar kavramı ile birlikte Yahudi olmayan herkesi içeren bir anlam taşımaktadır. Pikar, “Dindar-Siyonist Hahamların Fetvalarında İsrail Devleti'ndeki Yahudi Olmayanların Statüsü”, 1.

⁷² Pikar, “Dindar-Siyonist Hahamların Fetvalarında İsrail Devleti'ndeki Yahudi Olmayanların Statüsü”, 5.

⁷³ “İlk gelenler, öncekiler” anlamında İbranice çoğul bir kelimedir; Yahudi dinî kanunlarının dökümünü oluşturan yetkili âlimler için kullanılmaktadır. Bu tabir genellikle, Geonîm döneminin sonundan (XI. yüzyıl) *Şulhan Aruh*'un Yosef Karo tarafından yayımlanışına (1564-1565) kadar olan süreçte yer alan Talmudik âlimler ve yorumcular için kullanılmaktadır. Rişonîm'in yorumları, Talmud çalışmalarında temel kaynaklar arasında yer almaktadır. Ebru Metli, *Hasidizm'in Yahudi ve Öteki Anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 54.

⁷⁴ Metli, *Hasidizm'in Yahudi ve Öteki Anlayışı*, 54.

⁷⁵ Ruth Ben-Haim (yayına hazırlayan), *İsrail Hakkında Gerçekler*, (Kudüs: İsrail Enformasyon Merkezi, Kudüs 2003), 18-19. Aynı eserde, Yosef Karo tarafından derlenen *Şulhan Aruh*'un bazı kaynaklarda Yahudi tarihinin önemli dönüm noktası olarak gösterilmek üzere “1564 Yahudi kanun derlemesi *Şulhan Aruh* yayımlandı” ifadesi için bkz., Ben-Haim, *İsrail Hakkında Gerçekler*, 59.

değişen şartlar doğrultusunda ortaya çıkan yeni meselelere Halaka'yı temel alarak rabbiler cevap aramışlardır. Bunları bilmeden Yahudi derunî hayatını anlamak zordur. Osmanlı Rabbileri çok geniş bir kutsal kitap yorumları, Talmud üzerine çalışmalar ve Responsa literatürü oluşturmuşlardır. Mahallî rabbilerin cevap bulamadığı dinî problemlere çağdaşları, bir diğer rabbiden cevap aramışlardır. Kahire ve İskenderiye'deki rabbilerin çevre bölgeler ile ilgilenmesi, Ben Meymon'un Mısır'da ve diğer bölgelerde yaşayan Yahudi cemaatlerinin meselelerine fetvalar üretmeleri ve liderlik yapmaları bunun en güzel örneklerinden biridir. Responsalar Yahudiler'in yaşadığı zaman ve mekânda dönemin sosyal, kültürel ve dinî sorularına ışık tutan, rabbinik otoritenin Yahudi hukukuna başvurma usulünü de gösteren kaynaklardır. Responsa yazarı rabbiler arasında dünya Yahudilerince tanınan ve bir ilmihal vasfında olan *Şulhan Aruh*'un yazarı Yosef Karo bu isimlerin en meşhur olanlarından biridir. Çeşitli bölgelerde bulduktan sonra en son Safed şehrinde görev yapan Karo dışında Responsa sahibi önemli bazı diğer rabbiler şunlardır: Rabbi David ben Abi Zimra (1479-1573) Mısır ve Safed'de, Rabbi Eliyahu Mizrahi (1450-1526) İstanbul'da vazifede bulunmuşlardır.⁷⁶

Fransa Yahudi cemaatine mensup âlim-filozof Levi Gersonides (XIV. yüzyıl) Tanah tefsirinin yanında tefsir usulü ve felsefeyle ilgili (*Milhamot Adonai*; Rabb'in Savaşları) risâleler kaleme almıştır. Dönemin en önemli İbrânîce dinî-hukukî derlemeleri arasında Alman Yahudi âlimlerinden Ya'akov ben Aşer'in (XIV. yüzyıl), *Arba 'a Turim*'i ve Osmanlı Yahudisi Yosef Karo'nun (XVI. yüzyıl) *ben Aşer*'in eseri üzerine tefsir mahiyetindeki eseriyle (*Bet Yosef*) bunun kısaltılmış şekli olan ve daha ziyade Sefarad görüş ve uygulamaları çerçevesinde Yahudi pratiğinin yürürlükteki kurallarını ihtiva eden *Şulhan Aruh*'u yer almaktadır. Polonya Yahudilerinden Moşe Isserlis'in (XVI. yüzyıl) hazırladığı *Mapa* ise *Şulhan Aruh*'un tefsiri tarzında kaleme alınmış olup Sefarad uygulamasından ayrılan Aşkenazi hüküm ve uygulamalarını da içine almaktadır. Günümüzde farklı Yahudi cemaatleri tarafından *Şulhan Aruh*'un tamamı veya bazı bölümleri üzerine yazılan tefsirleri (*Mişna Berura*, *Ben İş Hay*) veya özeti (*Kitsur Şulhan Aruh*) standart Yahudi hukuk kitabı olarak kullanılmaktadır.⁷⁷

Burada Edirne'de 2015 yılında restore edildikten sonra ibadete açılan Büyük Sinagog'da bu vesile ile yapılan tören de bir konuşma yapan, Aşkenaz Yahudileri ruhanî lideri Rav Mendy Chitrik'in sözlerine yer vermemizde isabet olabilir:

“Edirne'de bulunmaktan, tüm cemaatimizle birlikte orada olmaktan, Sefer Tora'yı (Tevrat Kitabı) yeniden inşa edilmiş bu sinagoga getirmekten dolayı büyük gurur duydum.

Oradaki atmosferi solumak, heyecanı, coşkuyu paylaşmak... Neticede bulunduğumuz şehir Edirne'ydi. Edirne'nin tarihi ile ilgili iki farklı hikâye vardır: Bunlardan birine göre Edirne, Adrianopolis'in yeniden kurduğu ve Yahudiler'in büyük savcısı Hadrian'ın adını verdiği Hadrian. Hadrian, Judea'daki büyük ayaklanma sonrasında Bar Kohva ve Yahudi ordusunu bozguna uğratmış ve milyonlarca Yahudi'nin ölümüne sebep olmuştu. Diğerisi ise günümüze dek gelen belgelere göre Yahudilere 1.600 sene boyunca yuva olmuş, Yahudiler tarafından *Edirni* olarak anılan Edirne.

Edirne Yahudi âlimlerinin de şehriydi. Behmoras ve Behmorar (İbranice'de eş anlamı; onurlu ravların oğulları) ailelerinin da aynı soydan geldiği köklü Geron ve Mordehay ailelerinin

⁷⁶ Hatice Doğan, Osmanlı Devleti'nde Musta'ribeler (Araplaşmış Yahudiler), *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 9/Kış, (2010), 222.

⁷⁷ Salime Leyla Gürkan, “Literatür” (Yahudilik md. içinde), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43: 226-232.

yaşadığı, İsrail'in kuzeyindeki Galilee dağlarının tepelerindeki Tsfat'ın tanınmış Hahambaşısı Rav Moshe Alsheh'in doğduğu yerdi Edirne.

Ancak, şüphesizdir ki, Edirne'yi Yahudilerin hafızalarına silinmemek üzere kazıyan bir kişi vardır ki bu kişi hâlâ tüm Yahudileri Edirne'den eğitmeye, onlara kılavuzluk etmeye devam eden Maran Rav'ı Yosef Karo'dur. Karo, *Bet Yosef* ve *Shulhan Aruh* kitaplarının ünlü yazarıdır. Rav Yosef Karo İspanya'da doğmuş ve sonra Portekiz'e sürgüne gönderilmiştir. Rav, yedi yaşına kadar ailesi ile Lizbon'da yaşamış, ailesi tekrar sürgüne gönderildiğinde babası Efraim ve ailesiyle İstanbul'a gelmeyi başarmıştır. Rav Yosef Karo babası öldüğünde Edirne'nin ünlü Talmud okullarında ve *yeşivasında* öğrenim görmek için Edirne'ye taşınmıştı. Rav Yosef'i Sefarad ve dünya Yahudiliğinin feneri yapan da Edirne'de edindiği zengin bilgilerdi. Rav Yosef Edirne'de zamanın ünlü ravlarından Rav İsak Sabah'ın kızı ile evlendi. Rav Yosef Karo, *Bet Yosef* isimli ilk *yeşivasını* Edirne'de açtı. Burada ileride Osmanlı İmparatorluğu'nda Sefarad Yahudiliğinin en önemli kişilikleri olacak olan öğrencilerine eğitim verdi. Edirne'de ayrıca ilk kitabı *Kesef Mishne*'yi de yazdı. *Kesef Mishne*, Rav Moshe Ban Maymon'un (Maïmonides) *Mişne Tora*'sının bir tefsiriydi. Ayrıca, yine Edirne'de en önemli kitabı *Bet Yosef*'i yazmaya başladı. *Bet Yosef*, tek bir eser içinde Yahudi hukukuyla ilgili tüm farklı görüşleri bir araya topluyordu.

Rav Yosef 1536'da İsrail topraklarına göç etti. Burada Tsfat'ın en saygın hahambaşısı oldu ve *Bet Yosef* kitabını tamamladı. Ayrıca *Bet Yosef*'in özeti olan *Shulhan Aruh*'u da -Yahudi Hukuku'nun Kodu- kaleme aldı. Bu kitap Rav Yosef'i hem zamanının, hem de geleceğin en ünlü hahamlarından biri yaptı. *Shulhan Aruh* günümüze kadar önemini ve güncelliğini koruyan, Yahudiler'in dinî hayatıyla ilgili Yahudi hukukunu her açıdan tahlil eden belirleyici bir kitaptır. Hâlâ günümüzde bile, bir Yahudi din adamının haham unvanını alması ve Yahudi hukukunu öğretmek için yetkilendirilmesi için *Bet Yosef* ve *Shulhan Aruh*'un birçok bölümünü çalışması ve ezberlemesi gerekiyor.

Rav Yosef Karo 1575 senesinde, 87 yaşında Tsfat'ta hayata gözlerini yumdu. Ancak Edirne'de yaymaya ve basmaya başladığı öğretileri hâlâ tüm Yahudi dünyasını aydınlatmaya ve rehberlik yapmaya devam ediyor. Başka nedenlerim olsa da, Edirne'ye yaptığım bu kutsal yolculuğu işte bu benim için hem kişisel bağlamda hem de daha derin bir düzeyde önemli ve anlamlı kılıyor. Bu sinagogu böylesine büyüklü yapan yalnızca inşaatında kullanılan tuğlalar ve taşlar, güzel resimler ve işlemler değil, Edirne'nin geçmişle aramızda önemli bir bağ teşkil etmesi ve gelecekle de bir bağlantı kurmasıdır. Bu sinagog yalnızca bir anıt değil aynı zamanda ebediyetin, Yahudi ilminin ve Yahudi insanların ölümsüzlüğünün de yaşayan bir simgesidir"⁷⁸.

Yahudilik'te önemli bir tarihî vaka olarak kutlanan *Lag Ba'Omer* günü, Pesah ile Şavuot arasındaki 49 günlük *Omer* dönemi, tarihte Yahudi halkı için travmatik olaylara sahne olmuştur. Bu dönemde başta Rabbi Akiva'nın⁷⁹ yirmi dört bin öğrencisini öldüren salgın hastalık ve diğer bazı benzer âfetler *Omer*'in 33. günü mucizevî şekilde ortadan kalkınca, bu gün, İyar ayının 18. günü, *Lag Ba'Omer* (*Omer* sayımının otuz üçüncü günü) kutlanmaya

⁷⁸ Rav Mendy Chitrik, "Edirne'nin Âlimleri", *Şalom Gazetesi*, 31 Mart 2015.

⁷⁹ Yahudilik'te kutsal metinlerin anlaşılabilir olması için bazı kuralların bilinmesi ve metnin ehil kişilerce tefsir edilmesi gereği düşüncesiyle bir takım kâideler koyan tefsir ekolleri oluşmuştur. Bunlardan, kendinden önceki dönemlerde belirlenmiş otuz iki kural mevcut iken Rabbi Akiva (ö. MS. 135) bu çalışmaları ilerletmiş ve bazı ilâve kurallar koymuştur. Böylece Rabbi Akiva ve Rabbi İshmael ekolu olarak iki büyük (midraş) tefsir ekolu meydana gelmiştir. Ömer Faruk Harman, "Kutsal Metinler ve Dinî Literatür" (Yahudilik md. içinde), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013) 43: 197.

başlanmıştır. Bu güne isim olan terim üzerinde de tartışmalar yaşanmış, Rabbi Yitzchak Luria ve Sefarad Kabalistleri, terimi ‘Lag Ba’Omer’ imlâsıyla, Yahudi kanunlarının yazılı olduğu *Şulhan Aruh* ise, ‘Lag La’Omer’ şekliyle kullanır. Yahudiler arasındaki görüşler her iki imlânın da geçerliliğini kabul etmekte, alışlagelmiş geleneklere göre hareket edilmesinin esas olduğunu ifade etmektedir.⁸⁰

Ünlü Yahudi filozof Baruch de Spinoza’nın (1632-1677) hayatının konu alındığı bir eserde Josef Karo’nun meşhur *Şulhan Aruh*’una şu sözlerle yer verilmektedir:

“Ne zaman bir tatil veya bayram yaklaşırsa neredeyse bütün talebeler *Sculhan Aruch* metinlerinden ilgili bölümleri çalışırlardı. Passover⁸¹ bayramı geldiğinde Passover kuralları, Sukkot bayramı geldiğinde Sukkot kuralları okunurdu. Bu çalışma ve okumalar çocuklar tatil ve bayram kurallarını belleğine kadar sürer giderdi.”⁸²

Sonuç

Dindar Yahudiler’in dinlerinin gereklerini uygulamak konusundaki bağlılıkları normal düzenlerinde dahi yüksek seviye ifade ederken diaspora gibi zorlu zamanlarda daha üst düzeye ulaşacağı söylenebilir. Vatanlarından uzakta bir hayat yaşamaya mecbur bırakılmış, Tevrat ve inanç pratiklerinin sürgünde de uygulanması gerekli ve toplumu bir arada tutan önemli bağlayıcı bir unsur teşkil etmektedir. Böyle bir dönemde kendisi de bir diaspora mağduru birey olan Yosef Karo ait olduğu toplumunun bu ihtiyacını yerine getirmiştir.

Gerek Edirne diaspora toplumunun gerekse genel anlamda *yeşivalarda* verdiği eğitim ile dikkat çeken Karo ilmihal türünde ürettiği eserlerle Yahudi tarihinin önemli dinî şahsiyetlerinden biri olarak tarihe geçmiştir.

Haklarında en isabetli tesbiti Grek yazar Evangelia Balta’nın “Edirne’de sayıları 8 binden fazla, bazıları kıyı Akdeniz kökenli, diğerleri XVI. asırda İspanya’dan sürülmüş istisnâî bir Yahudi topluluğu vardı” ifadeleriyle yaptığı Edirne Yahudileri’nin geçmişi, zaman içinde evlenen ve salt Haçlı devleti inşa etmek olan, bunun için İber yarımadasında Katolikler’den başka hiçbir farklı kimliğe hayat hakkı tanımayan tutku ve emellerindeki Aragon Kralı II. Ferdinando ve Kastilya Kraliçesi Isabella krallığı dönemine kadar uzanmaktadır.

İspanya’nın Toledo şehrinde 1488 yılında dünyaya gelmiş, 87 yıllık ömrünün ilk sekiz yıllık bölümünden sonraki 79 yılını Osmanlı topraklarında yaşamış olan Yosef Karo da bu zulme ailesi ile birlikte maruz kalmış ilk eğitimini döneminin mistik eğilimli bir din âlimi olan babası Efrayim Karo’dan almıştır.

Osmanlı Yahudisi Yosef Karo otuz yaşında Edirne’ye gelmiş, *Bet Yosef (Yusuf’un Evi)* adlı eserini tamamladıktan sonra son sayfasına “Bu esere Edirne’de İbranî takvimi ile 5282’de başlamışım” sözleriyle düştüğü şerhle Edirne tarihinde güçlü bir şahsiyet olarak anlam kazanmıştır.

Karo’nun geniş çaplı bir külliyyat içinde yer alan, diaspora Yahudiliğinin dinî pratik ve günlüğüne dair konularda çözümleyici amaçla hazırladığı *Şulhan Aruh (Hazır Sofra/Kurulu*

⁸⁰ Nazlı Doenyas, “Lag Ba’Omer” *Şalom Gazetesi*, 10 Mayıs 12.

⁸¹ Amerikan Yahudilerinin *Passover* adıyla andıkları bayrama, İbranice’de Pesah denir. Dindar Yahudiler üç bin yıllık Mısır Çıkışı hikâyesini neleri başarabileceklerini, gerçek güçlerini keşfetmenin tarihi öyküsü olarak görürler. *Şalom Gazetesi*, Hamursuz Bayramı Sofrası ve İçimizdeki Özgürlük, 19 Nisan 2016.

⁸² Nadler, *Spinoza-Bir Yaşam*, 107.

Sofra), yalnızca halkının değil sahanın uzmanlarının da istifadesine olmak üzere yazdığı bir eser hüviyeti taşımaktadır.

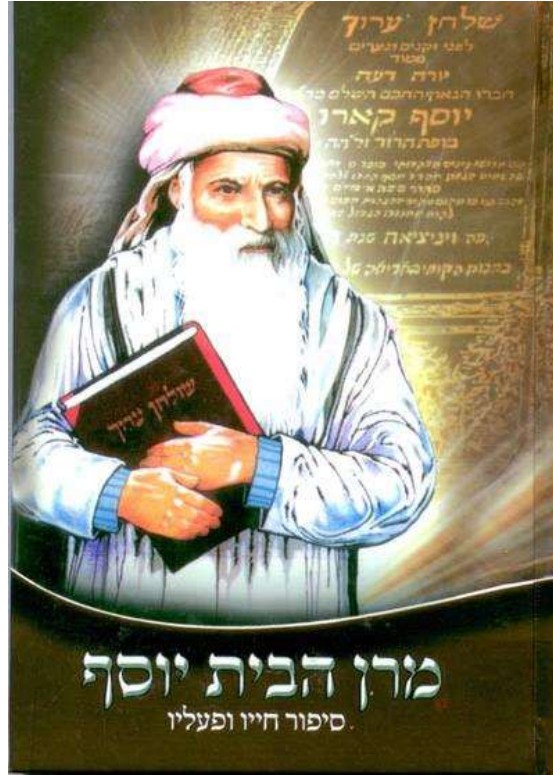
Yosef Karo, Edirne'ye yerleştiği tarihte burada halkının ilmihal bilgilerine yönelik olarak eserler kaleme alırken diğer yandan bütün zamanını Tevrat ve Talmud uzmanı talebe yetiştirmeye tahsis etmiştir. Bunlar arasında yer alan *Şulhan Aruh* adlı eserini halkının Yahudiliğın, yapmakla yükümlü olduğu hükümlerine yeniden açıklık getirmek amacıyla hazırlamıştır. Bazı Yahudi din bilginlerine göre Tevrat'tan sonra hukukî açıdan en bağlayıcı ve değerli görülen bu eser Karo'yu halkının katında kıymetli bir seviye kazandırmış, bu özelliği ile Yahudi diasporasının, Edirne'yi de içine alan periyodunun en önemli şahsiyeti kabul edilmiştir.

EKLER

Ek -1- Yosef Karo'nun İbranice *Şulhan Aruh* adlı eserinin kapak resmi

Ek -2- Yosef Karo'nun İbranice *Beit Yosef* adlı eserinin kapak resmi

Kaynakça/References

- Açıklamalı Kutsal Kitap*, 1. Baskı, (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2010).
- Adam, Baki. "sinagog". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 222-224. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- AGOS. "Büyük Sinagog'da 41 Yıl Sonra İlk Nikâh", 30.05.2016.
- Ahmed Bâdî Efendi. *Riyâz-ı Belde-i Edirne 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirnesi*. İstanbul: Trakya Üniversitesi, 1/1, 2014.
- Altıntaş, Yusuf. "Musevî Yaşam Kuralları Bütününün Bilge Derleyicisi: Rabi Yosef Karo=Rabi Yosef Ben Efrayim Karo= Maram", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Bildirileri*. 114-120. Ankara: 2004.
- Arslan, Hammet. "Tarih Boyunca İzmir Yahudileri: Yedi Kiliseler, Sürgün, Cemaatleşme Süreci ve Modern Durum". *Bütün Yönleriyle Yahudilik Uluslararası Sempozyum*. 186-217. Ankara: 2012.
- Aydın, Mehmet. "Osmanlı Devlet Yapısı İçinde Hahamhane Nizamnamesinin Yeri ve Önemi". *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, (2006/2): 6-30.
- Aytin, Beste Karakaya-Ertin, Deniz Gözde-Özyavuz, Murat. "Kent Kimliğinin Edirne Kaleiçi Yerleşim Alanı Özelinde Değerlendirilmesi". *4. Uluslararası Kentsel ve Çevresel Sorunlar ve Politikalar Kongresi*, (Ekim 2016): 81-102.
- Bostan, İdris. "Kemal Reis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 226-227. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bali, Rifat N. *Edirne Yahudileri*, 205-228.
- Balta, Evangelia. "Edirne Rum Cemaati (XIX. Yüzyıl Ortası-1922)". trc. Işık Ergüden, *Edirne Serhattaki Payitaht*, (1998): 229-253.
- Benbassa, Esther-Rodrigue, Aron. 19. Yüzyıl Sonunda Türkiye'deki Yahudi Esnafı. *Yahudi Esnafı*. 342-347.

- Ben-Haim, Ruth. (yayına hazırlayan), *İsrail Hakkında Gerçekler*. Kudüs: İsrail Enformasyon Merkezi, 2003.
- Besalel, Yusuf. *Yahudi Tarihi*. İstanbul: Üniversal Dil Hizmetleri ve Yayıncılık A.Ş., 2000.
- Chitrik, Rav Mendy. “Edirne’nin Âlimleri”, *Şalom Gazetesi*, 31 Mart 2015.
- Cin, Turgay. “Milletlerarası İlişkilerde Yunanlılaştırma Faaliyetlerine (Asimilasyona) İlişkin İki Örnek: Kalaşlar ve Gagavuzlar”. *Karadeniz Araştırmaları* 25, (Bahar 2010) 11-50.
- Demirci, Kürşat. “Diğer Dinlerde” (Yiyecek md. içinde). *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 557-558. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- “Helâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 173-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Diktaş, Arzu. *XVI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Edirne’de Sosyal Hayat*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2008.
- Doenyas, Nazlı. “Lag Ba’Omer” *Şalom Gazetesi*, 10 Mayıs 2012.
- Doğan, Hatice. Osmanlı Devleti’nde Musta’ribeler (Araplaşmış Yahudiler). *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 9 (Kış 2010): 214-224.
- Eriş, Metin (editör). *81 İilde Kültür ve Şehir Edirne*. İstanbul: Edirne Valiliği, 2013.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet. “16. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Efsanevî Bir Yahudi: Yasef Nasi”. *Bütün Yönleriyle Yahudilik Uluslararası Sempozyum*. 718-731. Ankara: 18-19 Şubat 2012.
- Ertürkmen, Bengi Su. *Ankara Yahudi Mahallesi Birlik Sokak’ta Bulunan Ankara Sinagogu ile Albukrek ve Araf Konutlarının 19. yy Osmanlı Batılılaşması Bağlamında İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Mimarlık Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara Temmuz 2013.
- Erzen, Melih. “Osmanlı’nın Engin Hoşgörüsü, Yahudiler ve Bir Kadının Yükselişinin Öyküsü: Kirâze”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/6 (2009): 1-5.
- Eyice, Semavi. “Kale”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 234-242. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Gökbilgin, Mustafa Tayyib. “Edirne (Edirne md. içinde)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 425-442. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Gülsoy, Ergin. “Safed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 445-447. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Gürkan, Salime Leyla. “Literatür” (Yahudilik md. içinde). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 226-232. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- *Yahudilik*, İstanbul: İsam Yayınları, 2017.
- Haker, Erol. *Edirne Yahudi Cemaati ve Alyans Okulları (1867-1937)*. trc. Lizet Deadato. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2007.
- Harman, Ömer Faruk. “Kutsal Metinler ve Dinî Literatür” (Yahudilik md. içinde). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 197-201. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Hasanov, Eldar. “Nuh Kanunları’nın Kökeni ile İlgili Görüşler Üzerine”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 1/1, (2012): 200-224.
- Herodotos. *Herodot Tarihi*. Trc. Müntekim Ökmen. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1991.
- İnal, Necmi. *Türkiye Cumhuriyeti Trakya Kara Sınırları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2007.
- Kâmuran, Solmaz. *Kirâze*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2000.
- Karakaya, Hasan. “Edirne (Hadrianopolis) Kalesi 2008 Yılı Kurtarma Kazıları”. *18. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*. Yayına Hazırlayan, Haydar Dönmez.

- 105-134. Ankara: T.C. Kùltür ve Turizm Bakanlığı Kùltür Varlıkları ve Mùzeler Genel Mùdùrlùđù, 2010.
- Kızıloğlu, Sedat. “İsrail Devleti’nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm’in Gelişimi”. *Sosyalbilimler Dergisi* 2/1, (Ocak 2012): 35-64.
- Kiel, Machiel. “Niğbolu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 87-89. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kriwaczek, Paul. *Yahudi Medeniyeti Unutulmuş Bir Ulusun Doğuşu, Yükselişi ve Düşüşü*. Trc. Ayşe Belma Dehni. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2007.
- Kuran, Neslihan. “Haskala’nın Yahudi Eğitimine Etkisi: Alliance Israelite Universelle ve Toplumsal Dönüşüm ‘İstanbul AIU Okulları Örneği ile’”. *MİLEL VE NİHAL İnanç, Kùltür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 6/2 (Mayıs-Ağustos 2009): 323-341.
- Kurt, Ali Osman. “Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala”, *MİLEL VE NİHAL İnanç, Kùltür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, cilt 7 sayı 1 (Ocak-Nisan 2010), 33-59.
- Le Petit Larousse (PL.)*, “castrum”, Larousse, Paris 1999, s. 185.
....., “diaspora”, 332.
....., “Kabbale ou Cabale”, s. 574.
- Mansel, Arif Müfid. “İlkçağda Edirne”. *Edirne-Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*. 21-37. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1993.
- Meral, Yasin. “Edirne’de İlk Yahudi Matbaası: 1554-1556”. *Müteferrika* 48/2, (Kış 2015): 21-33.
- Metli, Ebru. *Hasidizm’in Yahudi ve Öteki Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
- Milliyet Gazetesi*. “Büyük Edirne Sinagogu 46 Yıl Sonra Yeniden İbadete Açıldı”, 26 Mart 2015.
- Nadler, Steven. *Spinoza-Bir Yaşam*. Çevirenler, Anıl Duman-Murat Başekim. İstanbul: İletişim Yayınları, 20.
- Onur, Oral. *1492’den Günümüze Edirne Yahudi Cemaati*. Dinç Ofset Matbaacılık Sanayi ve Tic. Ltd. şti. İstanbul 2005.
- Özaydın, Abdùlkerim. “Aragon”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 3: 263-265. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Pakalın, Mehmet Zeki. “mansıb”. *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2: 406. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1946).
- Peremeci, Osman Nuri. *Edirne Tarihi*, Resimli Ay Matbaası T.L.şirketi, İstanbul 1939.
- Pikar, Ariel. “Dindar-Siyonist Hahamların Fetvalarında İsrail Devleti’ndeki Yahudi Olmayanların Statüsü”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakùltesi Dergisi*, cilt: XVII, sayı: 30 (2014/2), (ss. 1-23.)
- Sevilla-Sharon, Moshe. *İsrail Halkının Tarihi*. Yeruşalayim: Graph Press Ltd., 1981.
- Shahak, Israel-Mezvinsky, Norton. *İsrail’de Yahudi Fundamentalizmi*, (çev., Ahmet Emin Dağ), Anka Yayınları, İstanbul 2002.
- Shaw, Stanford Jay. *Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler*. çev. Meriç Sobutay. İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.
- Société Biblique Auxiliaire du Canton de Vaud, “Jubilé”, *Concordance des Saintes Écritures*, (Lausanne: 1986), 398.
- şalom Gazetesi*. “Okur Mektubu: Kiros’tan Erdoğan’a” 24 Eylül 2014.
..... “Hamursuz Bayramı Sofrası ve İçimizdeki Özgürlük”, 19 Nisan 2016.
..... “500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesinden: Parohet, Ehal Örtüsü”, 2 Ağustos 2017.

- Tuna, Serpil (Mimar). *Türkiye’de Sinagog Mimarisi ve Edirne Büyük Sinagogu*. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Eylül 2006.
- Ünal, Neslihan. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yahudi Kadınları”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Mart 2017, yıl 10, sayı XXIX, (ss. 153-179).